

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

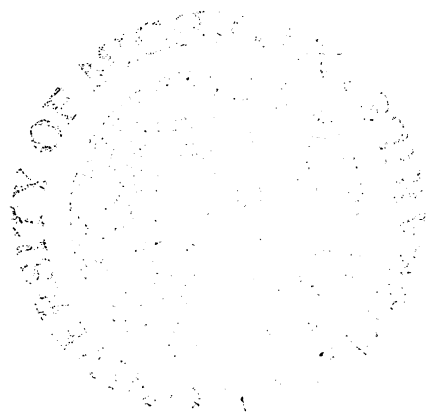
- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

GRAD
EREN
910
BUHR

C 559,272

Abeghean, Artashes

Demokratikan entruktiv 411
ner

№ 12

Գրադարան «Յառաջի»-ի

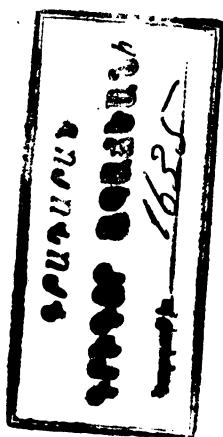
№ 12

ԱՐՏԱՇԷՍ ԱՅԵՂԵԱՆ

71 p.

ԴԵՄՈԿՐԱՏԻԱԿԱՆ

ԸՆՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

دارالكتاب والادب

درستات چال المخطوطات

ՅՈՒԼԻԱՆՆԷՍ ԳԵԼԵՃԵԱՆ

ԳՐԱԴԱՐԱՆ - ԻՆՏԵՐՆԱԿԱՆ

H. KILIDJIAN

LIBRAIRE-ÉDITEUR

CONSTANTINOPLE

1906

ԹԻՖԼԻՍ

Grad
EREN
910
BUHR

Թ Ի Ֆ Լ Ի Ս

Ցպարուն „ՀԵՐՄԷՍ“ Մազաթիւն փող. 5.

1906

(183)

I. ԺՈՂՈՎՐԴԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆ

Ընտրողական իրաւունքը անծանօթ գաղափար չէ հայկական կեանքում: Թէ անցեալում և թէ ներկայում մեր հասարակական-համայնական հաստատութիւնները ղեկավարուել են, գոնէ որոշ չափով, այդ սկզբունքով: Սակայն մեր կեանքում չէ եղել և ոչ մի շրջան, երբ հանրութեան միտքը այնչափ զբաղուած լինէր այս առաջնակարգ հարցով, որչափ այժմ: Այն հանգամանքը, որ Ռուսաստանը մեր օրերում թեւակոխում է—հակառակ արիւնոտ ըէակցիայի— դէպի մի նոր կեանք, որի հիմքը պիտի կազմէ դեմոկրատիզմը (ռամկավարութիւնը, ժողովրդապետութիւնը), ուստի և հասկանալի է գառնում այն տենդային հետաքրքրութիւնը, անդուլ մրցումը, որ գոյութիւն ունի այդ հարցի շուրջը:

Եւրոպական ժողովուրդները վաղուց արդէն ոտք են դրել դեմոկրատիզմի ուղիի վրայ. նրանք այժմ զբաղուած են միայն վերջնականապէս հարթելով այդ ուղին: 19-րդ դարը իրաւամբ կարող է կոչուել պետական հասարակական կեանքի ռամկավարացման դար, որն իբրեւ կտակ թողեց նրան «լուսաւորութեան» (18-րդ) դարը, մասնաւորապէս նրա թագն ու պսակը՝ Ֆրանսիական Մեծ Յեղափոխութիւնը:

Հակառակ ամեն տեսակ խաւար ոյժերի՝ դեմոկրատիզմի գաղափարը նաև Ռուսաստանում զբաւել է արդէն ամուր հոգ: Այդ յաղթական առաջխաղացութիւնից

սոսկում են բոլոր հակաժողովրդական տարրերը: Պորեգոնոսցեր, Ռուսաստանի սև հոգին, ինչպէս սովոր են նրան կոչել Եւրոպայում, այն կարծիքն է յայտնում ռամկավարութեն մասին, թէ նա «մեր ժամանակի ամենամեծ խաբեբայութիւնն է»: Միանգամայն հակառակ կարծիքի են եղել և են ժողովրդի իսկական բարեկամները, որոնց բոլորի կարծիքը կարելի է ամփոփել անգլիացի յայտնի տնտեսագէտ և հասարակագէտ Զոն Ստիւարտ Միլլի հետեւեալ խօսքի մէջ. «Կառավարութեան լաւագոյն եղանակը ռամկավարութիւնն է»:

Սակայն նախ տեսնենք, թէ ինչ է դեմոկրատիզմը: Այս խօսքի տակ պիտի հասկանալ այն սկզբունքը, որի համաձայն պետական-հասարակական կեանքում գոյութիւն ունեցող ամեն մի օրէնսգրութիւն, իշխանութիւն կամ կառավարութիւն պիտի բղխէ ժողովրդից, հասարակութեան կամքի մէջ պիտի ունենայ այդ իշխանութիւնը իւր հիմքը: Ուրիշ խօսքով՝ մի տէրութեան ազգաբնակչութիւն կամ հասարակութիւն ինքն է իրեն կառավարողը և ոչ ուրիշ մէկը կամ շատերը: Այդ են պահանջում թէ արդարութիւնը և թէ մի ժողովրդի շահերը:

Իսկ ինչպէս կարող է մի ժողովուրդ ինքն իրեն կառավարել. չէ՞ որ շատ բարդ գործ է ժողովրդի կառավարութիւնը: Հին պատմութիւնն ուսումնասիրելով՝ մենք տեսնում ենք հետեւեալը: Հին Յունաստանի զանազան քաղաքներ (օր. Աթէնք, Սպարտա) իրենց շրջականներով կազմում էին առանձին և անկախ պետութիւններ, — քաղաք-պետութիւններ: Երբ հարկաւոր էր լինում օր. Աթէնքի համար մի օրէնք հրատարակել կամ

պատերազմ յայտարարել՝ հաւաքւում էր ժողովուրդը մի տեղ և վճիռ կայացնում. ուրեմն՝ ժողովուրդն անմիջապէս կառավարում էր ինքն իրեն. այնտեղ գոյութիւն ունէր անմիջական ժողովրդապետութիւն: Այսպիսի կառավարութեան եղանակ գոյութիւն ունէր նաև միջին դարում Ռուսաստանի մի քանի իշխանութիւններում, օր. Նովգորոդում, Պսկովում: Երբ հարկաւոր էր լինում խորհել պետական կարևոր հարցերի մասին՝ իշխանութեան սահմաններում ապրող արական սեռի բոլոր չափահաս մարդիկ հաւաքւում էին քաղաքի հրապարակ. այգպիսի ժողովները միջնադարեան Ռուսիայում վեչէ (вѣче) անունն էին կրում:

Անմիջական ժողովրդապետութիւն գոյութիւն ունի ներկայումս միայն Շուէյցարիայի մի քանի մանրիկ՝ այսպէս կոչուած ազգային ժողովների կանտոններում (Landsgemeindekanton): Շտորհիւ այդ կանտոնների փոքր տարածութեան և սակաւթիւ, գլխաւորապէս գիւղացիական, ազգաբնակչութեան—նրանցից ամենաբազմամարդը հազիւ 60,000 բնակիչ ունի,—հնարաւոր է եղել մինչև մեր օրերը պահել այդ երկրներում անմիջական ժողովրդապետութիւնը: Ազգային ժողովը (Landsgemeinde) գումարւում է տարուայ մի որոշ ժամանակ, որն և միաժամանակ ազգային տօնախմբութեան բնաւորութիւն է կրում. բաց երկնքի տակ մշակւում և հրատարակւում են օրէնքներ, անւում են անհրաժեշտ կարգադրութիւններ, ուր և ընտրւում են այն սակաւթիւ պաշտօնեաները, որոնք անհրաժեշտ են համարւում ընթացիկ գործերը կառավարելու համար,—գիւղապետներ, դատաւորներ, գանձապահներ և այլն:

Վերոյիշեալ օրինակները ցոյց են տալիս, որ

անմիջական ժողովրդապետութիւնը հնարաւոր է պահպանել միայն չափազանց մանր և սակաւաթիւ ազգաբնակչութիւն ունեցող երկրներում: Ինքնըստինքեան հասկանալի է, որ մեր ժամանակի սովորական պետութիւններ անկարող են դեկավարուել յիշած սկզբունքով: Ոչ մի հնարաւորութիւն չի լինի օր. Բուլղարիայի, Յունաստանի—էլ չեմ ասում Գերմանիայի կամ Ռուսիայի—ամբողջ իրաւատէր ազգաբնակչութիւնը ամեն տարի, թէկուզ կարճ ժամանակով, մի տեղ հաւաքել և օրէնքներ մշակել ու հրատարակել:

Նոր ժամանակները մշակել և գործադրութեան մէջ են մտցրել ժողովրդապետութեան մի ուրիշ եղանակը, ոչ անմիջական, այլ միջնորդական կամ ներկայացուցչական ժողովրդապետութիւնը: Վերջինիս էութիւնը կայանում է հետևեալում: Քանի որ անհնար է, նոյնիսկ յաճախ ցանկալի չէ, մի երկրում մտցնել անմիջական ժողովրդապետութիւն, ուստի և ժողովուրդն իր ազատ կամքով ընտրում է իր միջից արժանաւոր և վստահելի անձնաւորութիւններ, որոնք և, ազգաբնակչութեան որոշ մասի ներկայացուցիչը լինելով, ժողովուրդն են և միասին խորհրդակցելով հրատարակում են օրէնքներ ու կառավարում երկիրը:

Իսկ այն իրաւունքը, որով մի պետութեան քաղաքացի կամ մի համայնքի անդամ իրաւունք է ստանում պետական-հասարակական դործերը վարող հաստատութիւնների ընտրութիւններին մասնակցելու, կոչւում է ընտրողական իրաւունք. ընտրելու իրաւունքը կոչւում է ակտիւ ընտրողական իրաւունք, իսկ ընտրուելու իրաւունքը՝ պասսիւ ընտրողական իրաւունք:

Անտարակոյս պետական կեանքի էությունն ան-

միջական ժողովրդապետութիւնից մի ոստիւնով չէ թեւակոխել ժամանակակից ներկայացուցչական ժողովրդապետութիւնը: Եւէյցարիայում, օրինակ, մեր օրերումն էր գոյութիւն ունի ժողովրդապետութեան մի եղանակ, որ միջին տեղն է բռնում վերոյիշեալ երկուսի մէջ: Խօսքս Ռեփրեսենտաի մասին է, որի էութիւնը հետեւեալն է: Երբ հարկաւոր է լինում երկրի համար մի օրէնք հրատարակել՝ այդ օրէնքը մշակւում է ժողովրդից ընտրուած ներկայացուցչական ժողովում. այնտեղ քննուելուց յետոյ օրինագիծը յանձնւում է առանձին-առանձին համայնքներին ի ձայնատուութիւն: Եթէ ժողովրդի մեծամասնութիւնը օրինագծին հաւանութիւն տայ՝ նա կընդունուի և կդառնայ հաստատուն օրէնք, իսկ եթէ ոչ՝ կմերժուի բոլորովին: Ուրեմն, յամենայն դէպս, օրինագծի վերջնականապէս վճռող ինստանցիան, իսկական օրէնստուն ոչ թէ ժողովրդական ներկայացուցիչներն են, այլ ժողովուրդը ինքը: Երկու տեսակ ռեփրեսենտում կայ—1. պարտադիր՝ ամեն մի քրննաւոր օրինագծի համար, 2. Ոչ-պարտադիր (ֆակուլտատիւ), երբ ռեփրեսենտումի են դիմում որոշ թուով քաղաքացիներ:

Ռեփրեսենտումի հետ կապուած է մի քանի կանտոններում ինիցիատիւ իրաւունքը. այսինքն՝ որոշ թիւ կազմող քաղաքացիներ իրաւունք ունեն ներկայացուցչական ժողովի քննութեան առարկայ դարձնել իրենց կողմից առաջարկուած օրինագծեր:

Եւրոպական միւս երկրներում իսպառ վերացել է անմիջական ժողովրդապետութիւնը: Ժողովրդական ներկայացուցիչների ձեռքին է օրէնսդրական իրաւունքը: Նոյնիսկ երկրի սահմանադրութիւնը փոփոխելիս դիմում

չէ լինում անմիջապէս իրեն ժողովրդին: Ուրիշ խօսքով՝ ժողովրդապետութիւնը ժամանակակից սահմանադրական և պարլամենտական պետութիւններում ընտրել է կողմնակի ճանապարհ՝ ընտրուած ներկայացուցիչներին միջոցով:

Սովորական կեանքում էլ շատ է պատահում, որ որոշ, սահմանափակ թուով մարդիկ, երբ անհնար կամ անկարևոր է լինում համախմբուել և իրենց բոլորին հետաքրքրող հարցերի մասին խորհրդակցել, նրանք ընտրում են իրենց միջից ներկայացուցիչներ, որոնք և միասին խորհրդակցելով տնօրինում են բոլորին վերաբերող գործերը. այսպէս է լինում օր. ակցիոներական, արհեստակցական և այլ ընկերութիւններում: Այսպէս է լինում նաև հասարակական գործերում՝ օր. քաղաքային ինքնավարութեան ձայնաւորների ընտրութիւնը և այլն: Եւ եթէ մենք կարևոր նշանակութիւն ենք տուիս վերոյիշեալ, մասնաւոր և սահմանափակ թուով մարդկանց վերաբերող ընտրութիւններին, որչափ աւելի աշխուրջ վերաբերմունք պիտի ցոյց տանք դէպի համապետական ընտրութիւնները, որոնցից է կախուած ամբողջ պետութեան վիճակը:

Սահմանադրական երկրներում, համապետական գործերի համար, ուրեմն, գոյութիւն ունի ընտրողական իրաւունք: Այն քաղաքացին, որ իրաւունք ունի վերոյիշեալ նպատակով մասնակցելու ընտրութիւններին, կոչւում է ընտրող (избиратель), իսկ ընտրուածը՝ երեսփոխ, ներկայացուցիչ կամ պատգամաւոր (դեպուտատ): Ժողովրդական ներկայացուցիչների ժողովը, որ կանչւում է մի քանի (4—5) տարով և ուր քննւում և մշակւում են ամբողջ երկրին վերաբերող օրէնք-

ներ, զանազան երկրներում զանազան անուն է կրում.— պարլամենտ, ռայխստագ, դեպուտատների պալատ, ազգային խորհուրդ, և այլն: Ռուսիայումն էլ նոյն նպատակով գոյութիւն ունի մի կիսատ-պռատ ներկայացուցչութիւն՝ պետական դումայ անունով:

Ո՞րն է ամեն մի ժողովրդական ներկայացուցչութեան գլխաւոր ֆունկցիան:

Բոլոր սահմանադրական երկրներում իշխանութիւնը լաժանւում է երեք կարգի—օրէնսդրական, գործադիր և դատաստանական: Կարեւորագոյնը նրանց մէջ օրէնսդրական իշխանութիւնն է, նա է հրատարակում ամբողջ երկրի համար պարտադիր օրէնքներ և, այդպիսով, նրա ձեռքին է երկրի վիճակի տնօրէնութիւնը: Այդ իշխանութիւնն է, որ գտնւում է ժողովրդական ներկայացուցիչների ժողովի՝ պարլամենտի ձեռքում: Ի հարկէ, այդ իրաւասութիւնը լինում է սահմանափակ կամ լայն, նայած թէ մի սահմանադրական երկրում որչափ գերիշխող է դարձել ժողովրդապետութիւնը: Ըստ այսմ էլ՝ ուր գոյութիւն ունի իսկական ժողովրդապետութիւն, բուն բարլամենտարիզմ (հասարակապետութիւններում), օրէնսդրական և միւս իշխանութիւնները, բարձրագոյն իշխանութիւնն անբաժան գտնւում են ժողովրդից ընտրուած ներկայացուցիչների ձեռքում. իսկ ուր իշխում են սոսկ սահմանադրական կարգեր (սահմանադրական միապետութիւն), այնտեղ բարձրագոյն իշխանութիւնը բաժանւում է. նա մասամբ գտնւում է ժողովրդի, մասամբ էլ է միապետի ձեռքում. նրանք երկուսը միասին միայն կազմում են պետութեան բարձր իշխանութիւն, իսկ միւս՝ գործադիր և դատաստանական իշխանութիւնը՝ արդէն իսկ նոյն միապետի գործակալ-

ների արտօնութիւնն է լինում: Իսկ խնայակալ միապետական երկրներում ամբողջ բարձրագոյն իշխանութիւնը դտնւում է միապետի ձեռքում:

Յամենայն դէպս ականերև է ժողովրդական ներկայացուցիչների ժողովի՝ պարլամենտի ունեցած ահագին նշանակութիւնը մի երկրի համար: Ժողովրդի համար կենսական հարց է, թէ ի՞նչ մարդկանցից է բաղկացած պարլամենտը, որը սահմանում է, թէ ի՞նչ իրաւունքներ և պարտականութիւններ ունեն պետութեան բաղադրիչները կամ դասակարգերը, թէ ի՞նչ տեսակ հարկեր են սահմանւում և ինչպէս են գործադրւում ժողովրդից հաւաքած փողերը, և թէ ի՞նչ իրաւունքներ և պարտականութիւններ պիտի ունենան երկիրը կառավարող աստիճանաւորները, և այլն: Ուստի և, բնականաբար, ամեն մի բաղադրացի պարտաւոր է իմանալ և գիտակցել, թէ ինչպէս են ընտրւում ժողովրդական ներկայացուցիչները, թէ արգեօք գոյութիւն ունեցող ընտրողական կարգերը ապահովում են ամբողջ ժողովրդի, թէ՛ որոշ դասակարգերի շահերը, ի՞նչպէս պիտի ընտրել, որի հետևանքը լինի ամբողջ ժողովրդի, ամենից առաջ աշխատաւոր դասակարգերի շահերի պաշտպանութիւնը:

Ահա այս հարցերին կուզէինք տալ պատասխաններ:

II. ՆԱԽԸՆՏՐԱԿԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐ

Բաւական չէ, որ թղթի վրայ գոյութիւն ունենան թէկուզ ամենալաւ օրէնքներ, ամենադեմոկրատիկ ընտ-

ըողական իրաւունք. հարկաւոր է, որ այդ բոլորը նաև գործադրուի նեանքի մէջ:

Յայտնի է, որ այժմեան Թիւրքիան նոյնիսկ ունի մի գրաւոր սահմանադրութիւն, որը, սակայն, մնում է մեռած տառ երկրի համար. այնտեղ իրապէս իշխում է ամենադաժան բռնապետութիւնը: Յայտնի է նմանապէս, որ անցեալ հոկտ. 17-ի մանիֆէստով խոստացուեցին Ռուսաստանի համայն սոցաւաքականութեան մի շարք քաղաքական սպատութիւններ. մի, թէի թերի, սահմանադրութիւն. սակայն իրականութիւնը մեզ այլ բան է ցոյց տալիս. երկիրը դեռ հեծում է սպանիչ ճիրանների մէջ:

Ուրեմն՝ բաւական չէ որ օրէնքով սահմանուի թէկուզ ամենադեմոկրատիկ՝ քառանդամ ընտրողական իրաւունք, ինչպիսի և պահանջում են բոլոր պրոգրեսսիստ կուսակցութիւնները. հարկաւոր է, որ ժողովրդին, ընտրողներին, հնարաւորութիւն տրուի օգտուելու այդ իրաւունքներով. մի խօսքով՝ հարկաւոր է ստեղծել այնպիսի նախընտրական պայմաններ, որոնք ապահովեն սահմանուած ընտրութիւնները:

Ամեն մի ազատ ընտրութիւն կատարելու համար անհրաժեշտ է, որ երկրում իշխէ կատարեալ ազատութիւն՝ խօսքի, մամուլի եւ ժողովումների ազատութիւն, նաև՝ անձի եւ բնակարանի անձեռնմխելութիւն:

Երբ մէկին իրաւունք է տրւում ընտրելու կամ ընտրուելու, այդ դէպքում, բնականաբար, անհրաժեշտ է, որ գոյութիւն ունենան վերոյշեալ ազատութիւնները: Հարկաւոր է, որ մարդիկ իրենց քաղաքական-հասարակական հայեացքները ազատ կերպով արտայայտեն թէ՛ գրաւոր և թէ՛ բանաւոր կերպով ուր և կամենան: Ուր

չկան նախընտրական այս անհրաժեշտ պայմանները, այնտեղ կատարուած ընտրութիւններն էլ չեն լինիլ արտայայտութիւն ժողովրդական կամքի:

«Մարդս հասարակական կենդանի է», ասել է դեռ շատ դարեր առաջ յայտնի յոյն փիլիսոփայ Արիստոտելը: Այդ խօսքով նա յայտնել է այն ակնյայտ ճշմարտութիւնը, թէ մարդ իբրեւ այդպիսին անբաժան է հասարակութիւնից, նրանից է ստանում իւր մտաւոր և բարոյական կարողութիւնը, և փոխադարձաբար՝ նրանից էլ օգտւում է հասարակութիւնը: Երբ մէկը ունի մի քաղաքական համոզմունք, նա պէտք ունի անհրաժեշտօրէն քարոզելու, տարածելու այդ համոզմունքը. իսկ այդ կարելի է միայն, ամենից առաջ, խօսքի, մամուլի և ժողովումների միջոցով: Հարկաւոր է, որ մարդկանց միտքը չկաշկանդեն զանազան ռասիական և ցենզորական շղթաներով, պէտք է ամենքին ազատ թողնել գրելու և քարոզելու իր մտքերը:

Հոկտեմբերեան մանիֆեստը խոստանում էր այդ ազատութիւնները. խոստումը գործ չգարձաւ. բոլորիս յայտնի է, որ այդ մանիֆեստից յետոյ աւելի ևս իր թեւերը տարածեց համայն Ռուսիայի վրայ արիւնոտ, խաւար բռնակալութիւնը:

Ու այդ պայմանների մէջ երկրում կատարուեցին Պետական Դումայի ընտրութիւնները:

Թոյլ չէին տրւում և դեռ թոյլ չեն տրւում ժողովումներ, ուր ամեն տեսակ քաղաքական համոզմունքի տէր մարդիկ խօսեն բացատրեն իրենց ծրագիրները: Հէնց որ մի քանի մարդիկ հաւաքւում են միասին, իսկոյն ցրւում են նրանց սուիինների ոյժով: Չկայ նաև մամուլի ազատութիւն: Հէնց որ մի օրդան խիստ քննա-

դատում է ներկայ կառավարութիւնը՝ իսկոյն լռեցնում են նրան, փակում են լրագիրները, դեռ շատ անգամ խմբագրին էլ աքսորում են:

Ներկայումս ամեն օր սունկի նման բուսնող և մի երկու օրում փակուող թերթերը ապացոյց չեն այս անհրաժեշտ ազատութիւնների բացակայութեան:

Կառավարութիւնը, զրկելով ազգաբնակութիւնը անհրաժեշտ համարուող նախընտրական պայմաններից՝ խօսքի, մամուլի և այլ ազատութիւններից՝ նպատակ ունէր զրկել այդ ընտրութիւնները ժողովրդական ոգուց, դարձնել նրանց մի նոր ստոր գործիք բիւրոկրատիայի ձեռքին: Եւ նա մասամբ հասաւ իր նպատակին: Յըրուած Դուման ոչ միայն իր ոչ—գեմոկրատիկ ընտրութեամբ, այլ նաև նախընտրական անհրաժեշտ պայմանների բացակայութեամբ, չէր արտայայտում ժողովրդի կամքը:

Ապա՝ հարկաւոր է նաև անձի և բնակւորանի անձեռնմխելութիւն: Սովորական բան է եղել և է դեռ, որ մեզնում առանց որևէ հիմնաւոր պատճառի, նոյնիսկ կէս գիշերին, մտնեն մէկի բնակարանը և խուզարկեն թէ բնակարանը և թէ բնակիչներին: Ուրիշ խօսքով՝ ժանդարմերիան կամ ոստիկանութիւնը ազատ են ձեռնամուխ լինելու մեր անձին և մեր բնակարանն. բաւական է, որ մէկը «անվստահելի» կամ «անբարեյոյս» ճանաչուած լինի ադմինիստրացիայի կողմից:

Այդպիսի անվստահութիւն կարտայայտուի մանաւանդ ընտրութիւնների ժամանակ դէպի այնպիսի մարդիկ, որոնք իրենց քաղաքական-հասարակական համոզմունքներով հակառակորդ են հանդիսանում ներկայ կառավարութեանը. և նրանք ենթակայ են լինում հալածանքի:

Ուրեմն՝ անհրաժեշտ նախընտրական պայման է նաև անձի և ընակարանի անձեռնմխելութիւնը, առանց որի անկարելի է ազատ պրոպագանդայ:

Վերոյիշեալ նախընտրական պայմանները այն ընդհանուր գիծն ունեն, որ նրանք դուրս են ընտրողների անմիջական իրաւասութիւնից, նրանք սահմանուում են օրէնքով:

Բայց կան նաև մի շարք ուրիշ պայմաններ, որոնք կախուած են արդէն ընտրողների կամքից. պայմանով՝ որ երկրում իշխեն վերոյիշեալ անհրաժեշտ համարուած ազատութիւնները:

Ասեմք թէ երկրում գոյութիւն ունեն խօսքի, մամուլի և ժողովուրդների ազատութիւն: Այս բոլորը դեռ բաւական չէ, որ կատարուելիք ընտրութիւնները լինեն դեմոկրատիկ:

Զէ՛ որ ժողովուրդը, ամբողջովին վերցրած, գիտակից չէ միանգամայն, նա դեռ չգիտէ իր շարն ու բարին, ո՛չ բոլորը գիտեն, թէ պարլամենտի համար ընտրուող պատգամաւորը ի՞նչպիսի օրէնքներ հրատարակելուն պիտի աջակցէ, որ լինեն ժողովրդի շահերին մօտիկ:

Օրինակ պարլամենտում պիտի որոշեն, թէ ինչպիսի հարկեր պէտք է հաստատել. ամբողջ ազգաբնակչութիւնը շահագրգռուած է այդ բանում: Իսկ այդ հարցը տարբեր մարդիկ տարբեր կերպ են հասկանում:

Հարկաւոր է ուրեմն, որ ընտրութիւնից առաջ հիմնական քաղաքական-սոցիալական հարցերի մասին նոյն կերպ մտածող մարդիկ համախմբուեն, հարկաւոր է, որ այդպիսի համախմբումները առաջնորդուեն իրենց որոշ, սեփական ծրագրով:

Նոյն ընտրողադան շրջանում, այդպիսով, առաջ կը

գան մի քանի խմբակներ՝ տարբեր ծրագիրներով: Այդ խմբակներից իւրաքանչիւրը կաշխատէ, որ ընտրուէ իր թեկնածուն, քանի որ, իւր կարծիքով, նա կարող է ամենալաւ կերպով պաշտպանել իր ընտրող խմբակի հասկացած ճշմարիտ քաղաքական-հասարակական հայեացքները:

Մի տէրութեան սահմաններում նոյն հիմնական քաղաքական-տնտեսական համոզմունքներն ունեցող խմբակները միանալով կազմում են կուսակցութիւններ, իսկ նրանց բոլորին միացնող ընդհանուր ծրագիրը՝ կուսակցութեան ծրագիր, որ ընդունելի պիտի համարուի կուսակցութեան բոլոր անդամների համար:

Արտասահմանում, ուր իշխում են ազատ կարգեր, այդպիսի կուսակցութիւնները հանդիսանում են մի-մի համայնքներ, իրենց որոշ կանոնադրութեամբ, ընկերական սերտ յարաբերութիւններով—մանաւանդ՝ սօցիալիստական կուսակցութիւնները: Պարլամենտական-քաղաքական կռուից դուրս էլ նրանք պահպանում են իրար հետ ընկերական-կուսակցական կապ. նրանք ունենում են իրենց յատուկ կուսակցական կլուբները, ժողովները, ընկերութիւնները. նրանք ունեն յատուկ կուսակցական դրականութիւն: Թէ խօսքի և թէ գրի միջոցով ամեն տեղ նրանք տարածում են իրենց կուսակցութեան գաղափարները, որոնցով և ապրում են կուսակցութեան անդամները:

Այդ բոլորից զատ հարկաւոր են նաև մի քանի տեխնիքական յարմարութիւններ: Ընտրութիւնները կատարւում են այսպէս: Ամբողջ երկիրը բաժանւում է որոշ թիւ կազմող ընտրողական օջախների: Այդ շրջանները կարող են համապատասխանել արդէն գոյութիւն

ունեցող վարչական շրջաններին (նահանգ, գաւառ, քաղաքամաս և այլն), կամ, աւելի լաւ կարող են բոլորովին նոր կազմուել: Յամենայն դէպս, ղեմակրատական ընտրութիւնները պահանջում են, որ ընտրողական շրջանները ունենան զոնէ մօտաւորապէս նոյնչափ ազգաբնակչութիւն, որպէսզի պարլամենտ գնացող բոլոր պատգամաւորները ներկայացուցիչ լինեն հաւասարաչափ ազգաբնակչութեան:

Իւրաքանչիւր ընտրողական շրջանի համար պիտի պատրաստել ընտրողների ցուցակ (списокъ избирателей), որից և իմացուի, թէ այդ շրջանում ո՞վ իրաւունք ունի ընտրելու: Այդ ցուցակները օրեր, նոյնիսկ շաբաթներ առաջ պիտի պատրաստել և յայտարարել կամ կպցնել հրապարակական վայրերում, որպէսզի բոլոր բնակիչները հնարաւորութիւն ունենան ստուգելու այդ ցուցակը: Ապա հոգս պիտի քաշել, որ ընտրութեան ժամանակ, երբ հրաւէր է ուղարկւում ընտրողներին, այդպիսի հրաւէրներ ստանան բոլոր ընտրողները. չլինի թէ զանազան կուսակցական և այլ միտումներով շատերը զրկուեն ձայնաւորութիւնից:

Այդ անելուց յետոյ ընտրողական շրջանում որևէ ոյժ ներկայացնող ամեն մի կուսակցութիւն յայտարարում է իւր թեկնածուի անունը. յանձնարարում է իւր կուսակիցներին և ամենքին, որ ընտրեն այդ թեկնածուին. պրոպագանդայ ազդեցիկայ, է անում, թէ միայն այդ կուսակցութեան ներկայացուցիչը կարող է պաշտպանել ժողովրդի իսկական շահերը,

Ազատ երկրներում իրենք թիկնածուներն էլ պրոպագանդայ են անում, ճանապարհորդում են գիւղից գիւղ, քաղաքից քաղաք, մետինգներ են անում, բացատ-

րում են իրենց ծրագիրը, պարզում են իրենց ապագայ գործունէութեան եղանակը պարլամենտում: Մղում է կատաղի կուսակցական պայքար: Շատ հետաքրքիր է ընտրողական պայքարը մանաւանդ Անգլիայում: Ամբողջ երկիրը բռնուած է լինում տենդոտ հետաքրքրութեամբ: Ամեն օր տեղի են ունենում բազմամարզ միտինգներ. ծախսում են տհաճին գումարներ, հանդէս են գալիս կուսակցութիւնները, որը դօրեղ, որը թոյլ: Աւելի թոյլերը «բլոկ» են կազմում ուժեղ կուսակցութեան դէմ, որպէսզի գոնէ միացեալ ոյժերով, կոմպրոմիսսով, անցկացնեն իրենց ընդհանուր թեկնածուին:

Որպէսզի հասարակութիւնը կարողանայ հետեւել ընտրութիւններին, որ նրանք լինեն կանոնաւոր, ընտրւում է սիւնստղական բիւրոյ (избирательное бюро): Այդ բիւրոյի մէջ մտնում են զանազան կուսակցութիւնների ներկայացուցիչներ, որպէսզի հետեւեն ընտրութեան կանոնաւորութեանը. ապա թէ ոչ՝ եթէ բանը թողնուելու լինէր չինոքիւններին, գժուար չէ գուշակել, թէ նրանք ինչ կանէին:

Մինչև ընտրութեան օրը ամեն մի ընտրող ստանում է անուանական քարտը, որով իրաւունք է տրւում մէկին ձայն տալու: Ապա քարտը ընտրողը ներկայացնում է ընտրողական բիւրոյին և տալիս է իւր ձայնը: Այդ քարտը ուրիշին յանձնելու իրաւունք չկայ, ապա թէ ոչ հարուստների համար դժուար չէր լինի գնել այդպիսի շատ քարտեր և իրենց մարդուն անցկացնել: Ընտրողական բիւրոն մէկ-մէկ նշանակում է, թէ ովքեր ձայն տուին:

Բուն ընտրութիւնը կատարւում է բիւլետենների (թերթիկների) միջոցով, որոնց վրայ նշանակուած են

լինում բոլոր կանգիտածների անունները. ամեն մի կուսակցութիւն կարող է հրատարակել նաև իւր բիւլետենները՝ իւր կանգիդատների անունով: Առաջին գէպքում ամեն մի ընտրող ջնջում է բիւլետենի վրայ նշանակած իւր ոչ—ցանկալի մարդկանց անունները. իսկ երկրորդ գէպքում ընտրողը յանձնում է իւր կուսակցութեան բիւլետենը ընտրողական բիւրոյին:

Երբ ստացւում են բոլոր բիւլետենները, որոշեալ ժամից յետոյ վերջ է տրւում բիւլետեններ ստանալուն, որոնք բոլորն էլ գցւում են դրանց համար յատուկ պատրաստուած արկղի (ուրնայ) մէջ: Այնուհետև սկսում են հաշուել ձայները: Ո՛ր կանգիդատը ստացած է լինում ընտրողների թուի կիսից աւելիի ձայն, նա համարւում է ընտրուած: Այն գէպքում, երբ ոչ մէկը ստացած չի լինում այդչափ ձայն, սովորաբար տեղի է ունենում կրկնափուլ արկուքիւն. այս անգամ ձայների համեմատական առաւելութիւն ստացող կանգիդատը համարւում է ընտրուած:

Զպէտք է մոռանալ նաև այն, որ ընտրութիւնները կանոնաւոր և նպատակայարմար անելու համար ի նկատի պիտի ունենալ ն սև ընտրութեան ժամանակը և տեղը:

Եթէ ընտրութիւնները նշանակուեն շաբաթուայ մէջ, երբ աշխատաւորները դադարած են լինում, նրանցից շատ շատերը իրապէս զրկուած կլինեն ընտրելու յարմարութիւնից,—թէկուզ ընտրութիւնները տեւելու լինեն մինչև երեկոյեան ուշ: Բանուորը չէ կարող թողնել աշխատանքը և երթալ մասնակցելու ընտրութիւններին, այդ գէպքում նա կենթարկուի տուգանքի կամ նոյնիսկ կարճակուի գործից: Աշխատանքը վերջացնելուց յետոյ էլ, յոգնած ու վաստակած և տը-

Նային հոգսերով ծանրաբեռնուած, շատերը չեն երթալ ընտրութիւններին: Հետեանքը այն կլինի, որ կուշտ ու հանգիստ, միշտ աղատ ժամանակ ունեցող արտօնեալ դասակարգերը կմասնակցեն ընտրութեանը, իսկ շատ աշխատաւորներ կգրկուեն դրանից: Այդ է ցոյց տալիս իրականութիւնը: Անհրաժեշտ է ուրեմն, որ ընտրութիւնները լինեն կիրակի կամ տօն օրերին:

Անհրաժեշտ է մտածել նաև այն մասին, որ ընտրութիւնները կատարուեն յարմարաւոր տեղ, կենտրոնական վայրում: Եթէ ընտրութեան վայրը հեռու է, այդ դէպքում էլ աշխատաւոր գիւղացին չէ կարող թողնել իւր գործը և տասնեակ վերստեր հեռու գտնուող ընտրութեան տեղը երթալ, ուր նա պիտի ձայն տայ: Հարուստների, կալուածատէրերի համար դժուար չի լինի կառքով ու ձիով «գրօսանք» կատարել, երթալ ուրպէտք է, իջնել հիւրանոցներում, օրերով նոյնիսկ մնալ, բանեցնել իւր իրաւունքը և ապա վերադառնալ: Ընտրողներին հարկաւոր է դիւրութիւն տալ, որ նրանք ըստ կարելոյն հեռու երթալու չստիպուեն և կարճ ժամանակուայ ընթացքում կատարեն իրենց պարտականութիւնը:

III. ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԸՆՏՐՈՂԱԿԱՆ ԻՐԱՒՈՒՆՔ

Եթէ մի երկրում գոյութիւն ունեն անհրաժեշտ համարուած նախընտրական պայմաններ ժողովրդապետութիւն հաստատելու համար, այդ դէպքում էլ ծա-

գում է մի ուրիշ, ամենակարևոր հարց.— Ի՞նչպիսի ընտրութիւններ են հարկաւոր, որոնք բուն արտայայտիչ լինեն ժողովրդական կամքի, որոնց միջոցով ամբողջ ժողովուրդը, և ոչ նրա այս կամ այն դասակարգը, կարողանայ հանդէս գալ յանձին ժողովրդական ներկայացուցիչներին: Ընթերցողը կիմանայ արդէն, որ բոլոր պէրօգրէսսիստ կուսակցութիւնները պահանջում են բոլոր ընտրութիւնները կատարել քառանգամ սիստեմով, այն է՝ իրագործել ընդհանուր, հաւասար, ուղղակի եւ գաղտնի ընտրողական իրաւունք: Դրա վրայ պիտի աւելացնել գեմոկրատիական ընտրութիւնների մի ուրիշ, կարևոր կողմը, այն է, որ նրանք պիտի լինեն նաեւ պրոպոզիցիոնալ (համեմատական): Այս բոլորի մասին էլ խօք պիտի լինի այս գրքոյկում: Այն ժամանակ միայն ընտրութիւնները կլինեն դեմոկրատիական, երբ նրանք կատարուեն մեր յիշած եղանակով:

Եւրոպական ազատ երկրներում այս կամ այն չափով գործադրւում է ընդհանուր ընտրողական իրաւունքը, շատ տեղ մեծ սահմանափակումներով. կան նաեւ երկիրներ, ուր ընտրութիւնները կատարւում են այլ կերպ:

Ի՞նչ պիտի հասկանալ, երբ ասում են ընդհանուր ընտրողական իրաւունք:

Այդ նշանակում է, թէ պարլամենտական կամ առհասարակ բոլոր ընտրութիւնների ժամանակ ձայնի իրաւունք պիտի ունենան պետութեան բոլոր չափահաս քաղաքացիները, — տղամարդ թէ կին, — բացառութեամբ, ի հարկ է, խելագարների և դատաստանական ճանապարհով ընտրողական իրաւունքից զրկուածների:

Սակայն իրականութիւնը ցոյց է տալիս, որ համա-

քեա բոլոր երկրներում էլ առաջ են բերում շատ խոչընդոտներ ընդհանուր ընտրութիւնների դէմ:

Այդ խոչընդոտները կամ սահմանափակումները ընդհանուր ընտրողական իրաւունքի դէմ կարելի է բաժանել երկու գլխաւոր կատեգորիաների. 1) ցենզային և 2) ֆիզիօլոգիական սահմանափակումներ:

Շատ երկրներում գոյութիւն ունի ոչ թէ ընդհանուր, այլ դասային (сословное) ներկայացուցչութիւն, որի ժամանակ իշխում է կամ գերիշխում է երկրի ազնուականութիւնը: Այս դէպքում ուրեմն ընտրելու իրաւունք են ստանում մարդիկ ոչ իբրեւ հաւասար քաղաքացիներ՝ հաւասար իրաւունքներով և պարտականութիւններով, այլ իբրեւ որոշ դասի պատկանող անհատներ: Ասում են, թէ դանազան դասերը՝ ազնուականութիւնը, գիւղացիութիւնը և քաղաքի բնակչութիւնը իբրեւ առանձին-առանձին կատեգորիաներ ընտրութիւն պիտի կատարեն և իրենց դասի յատուկ պատգամաւորներ պիտի ունենան ժողովրդական ներկայացուցչութեան մէջ:

Ընտրութեան այս սխտեմն է եղել գերիշխող անցեալում, այդ սխտեմը գոյութիւն ունի դեռ այժմ էլ մի քանի յետագէմ երկրներում: Ամեն մի դաս ընտրում է իւր ներկայացուցիչներին և ապանրանք բոլորը միասին համախմբւում են պարլամենտում: Երկու դաս միանալով խեղդում են երրորդի ձայնը:

Դասային ներկայացուցչութիւն գոյութիւն ունէր միջնադարեան Ֆրանսիայում մինչև Մեծ Յեղափոխութիւնը. դրանից առաջ հրաւիրուած այսպէս կոչուած «երեսփոխանական ժողովը» (генеральные штаты) դասային բնաւորութիւն ունէր: Մինչև վերջերս Ֆինլան-

դական սէյմն էլ դասային ներկայացուցչութիւն էր. ազ-
նուականութիւնը, հոգևորականութիւնը, գիւղացիու-
թիւնը և բուրժուադիան ուղարկում էին իրենց առան-
ձին-առանձին ներկայացուցիչներին: Վերջերս միայն
վերացաւ այդ խայտառակ ընտրողական սիստեմը. և
մտցրուեց ընդհանուր ընտրողական իրաւունք:

Դասային ներկայացուցչութիւն է նաև անգլիական
պարլամենտի վերին պալատը:

Դասային սիստեմով են առաջնորդւում նաև Ռու-
սիայի գեմատովօսները: Զեմատովօյի համար ձայնաւորները
ընտրւում են խոշոր կալուածատէրերի (ազնուականնե-
րի) կողմից առանձին, գիւղացիների կողմից՝ առանձին,
իւրաքանչիւրը որոշ թուով: Հետևանքն այն է, որ 9523
գեմսկի ձայնաւորներից 5433 հոգի, այսինքն կէսից ա-
ւելին, ազնուականութեան ներկայացուցիչներ են *)
Իսկ ազնուականները մի քանի հարիւր անգամ աւելի
քիչ են, քան գիւղացիները: Ռուսիայի 34 գեմսկի նա-
հանգներում ազնուականների թիւը հասնում է 788 հա-
զարի, իսկ գիւղացիների թիւը՝ 59 միլիոնի:

Դասային ներկայացուցչութիւնից տուժում է աշ-
խատաւոր ժողովուրդը. նրանից շահ ունեն միայն ազ-
նուականները, որոնք համարում են իրենց «ազնիւ ա-
րիւն» ունեցողներ, հայրենիքի իսկական պաշտպաննե-
րու նրանք արդարացնում են այն հին ֆրանսիական
խօսքը, թէ «ազնուականութիւնը պիտի ծառայէ, հո-
գևորականութիւնը՝ աղօթէ, իսկ մնացած բոլոր դասերը
պիտի հարկերը վճարեն»:

---

*) С. Т. Сватковъ, Созывъ народныхъ представителей,
кн. 38.

«Պէտք է վերացնել բոլոր դասային խտրութիւնները», կոչում են իսկական գեմոկրատները. բոլոր մարդիկ հաւասար են. ամեն մէկը պէտք է ձայն տայ իբրեւ քաղաքացի. ընտրութիւնը պիտի լինի ընդհանուր: Աւելորդ են այլեւս դասերը, մասնաւանդ որ նրանք արգէն իսկ կորցրել են կամ կորցնելու վրայ են իրենց նախկին ֆունկցիաները: Սոցիալ-տնտեսական կեանքի մէջ կատարուած փոփոխութիւնները էապէս յեղաշրջել են դասերը:

Դասային ներկայացուցչութեանը մօտ է ցեմզային ներկայացուցչութիւնը:

Այս դէպքում գերիշխում են ընտրութիւններին ոչ թէ արտօնեալ աղնուականները, այլ որոշ ցենզ ունեցողները, — լինի կարողութեան ցենզ թէ մտաւոր ցենզ:

Կառողութեան ցեմզի վրայ հիմնուած ընտրութիւնները արգարացում են նրանով, թէ պետական կեանքի ղեկավարութեան գործում մասնակցութիւն ունենալ չեն կարող ընդհանրապէս բոլորը, այլ նայած թէ ով որ չափով հարկ է տալիս պետութեանը ու այդպիսով դառնում նրա գոյութեան նեցուկներից մէկը: Ուրեմն՝ ով աւելի հարկ է վճարում պետութեանը՝ աւելի էլ իրաւունք ունի. հարկ չվճարողները իրաւունք չպէտք է ունենան մասնակցելու ընտրութիւններին:

Այնպիսի մի լիբերեալ և յայտնի տնտեսագէտ ու հասարակագէտ անձն, ինչպիսին էր անգլիացի Զոն Ստիւարտ Միլը, նա ևս պաշտպանում էր ցենզային ներկայացուցչութիւնը. նա ասում է. «Կարեւոր է, որ (պարլամենտում) հարկերի համար ձայն տուող ներկայացուցիչները ընտրուեն բացառապէս նրանցից, որոնք վճարում են այդ հարկերի մի մասը»:

Նախ՝ այդպէս դատող պարոնները մոռանում են, որ չկայ և ոչ մի քաղաքացի, որ հարկ չվճարէ: Բուրժուազիայի իդէոլոգներին ձեռնտու է հարկ անուանել միմիայն «ուղղակի» կոչուած հարկերը: Հապա մյն բազմաթիւ և բազմատեսակ «անուղղակի» հարկերը, որոնց տակ ամենից շատ հեծում են ժողովրդի աշխատաւոր դասերը, իրաւագուրկ խաւերը?

Միթէ բանուորը և զիւգացին, որոնք յաճախ զրկւում են ընտրութիւններին մասնակցելուց կամ շատ աննշան տեղ է տրւում նրանց ձայնին, միթէ նրանք հարկ չեն վճարում:

Ո՞վ չգիտէ, որ ապրուստի անհրաժեշտ միջոցները, ինչպիսի են թէյը, շաքարը, լուցկին, նաւթը, ծխախոտը և այլն, պետութեան կողմից ենթակայ են ամենախիստ հարկաւորութեան: Իսկ ո՞վ է աւելի գործածում, համեմատաբար, այդ անհրաժեշտ պիտոյքները. — աշխատաւորները: Նրանք ապրանքը առնելու ժամանակ հէնց վճարում են պետութեանը հարկ: Բոլոր անուղղակի հարկերից ուռւ պետութեան ստացած եկամուտը անում է մէկ միլիարդից աւելի, (1000 միլիոն ռ.) ուրիշ խօսքով՝ պետութեան բոլոր եկամուտների կէսից աւելին տուլիս են աշխատաւորները՝ անուղղակի հարկերի միջոցով:

Իսկ այդչափ հարկ վճարող աշխատաւորներին իրաւագուրկ են անում: Բիւրոկրատները և կապիտալիստները սահմանում են այնպիսի օրէնքներ, որոնց համաձայն ընտրութեանը մասնակցելու իրաւունք ունեն միայն այն մարդիկ, որոնք առնուազն որոշած չափով ուզգակի հարկ են վճարում:

Ցենզային ներկայացուցչութեան մի խայտառակ օրինակ է ներկայացնում պրոլետսական լանդտա-

գրէ: Պրուսիայում, 1848-ի յեղափոխութեան շնորհիւ, ընդունուեց ընդհանուր ընտրողական իրաւունքը: Սակայն յեղափոխութիւնից յետոյ եկած ըէակցիայի շնորհիւ de jure ընդհանուր ընտր. իրաւունքը de facto միանգամայն սահմանափակուեց և աղճատուեց: Էլ համարձակութիւն չունեցաւ պրուսսական բիւրոկրատիան ջնջել ընդհանուր ընտր. իրաւունքը, այլ յղացու մի հրէշաւոր միտք, որն և թագցրեց «gleiche Pflichten, gleiche Rechten» (հաւասար պարտականութիւններ, — հաւասար իրաւունքներ) նշանաբանի տակ:

Պրուսական լանդտագի ընտրութիւնները կատարւում են այժմ այսպէս կոչուած Dreiklassenssystem-ով, այսինքն՝ Պրուսիայի ամբողջ ազգաբնակչութիւնը ըստ կարողութեան բաժանւում է երեք դասակարգի: Ամեն մի ընտրողական շրջան էլ ըստ այնմ բաժանւում է երեք կարգի:

Առաջին կարգի մէջ մտնում են ամենահարուստները, որոնք ամենից շատ են վճարում ուղղակի հարկեր. երկրորդ կարգի մէջ մտնում են սովորական հարուստները, որոնք վճարում են միջակ չափով ուղղակի հարկեր. և երրորդ կարգի մէջ մտնում են նրանք, որոնք քիչ ուղղակի հարկ են վճարում, և կամ, չբաւորութեան պատճառով, բնաւ հարկ չեն վճարում:

Այս դեռ բաւական չէ: Այդ երեք կարգերից իւրաքանչիւրի վրայ գալիս են հաւասար չափով ուղղակի հարկեր: Ասենք մի ընտրողական շրջան պէտք է վճարէ 3000 ռուբլի ուղղակի հարկ. այդ շրջանի ամեն մի կարգը պիտի վճարէ 1000-ական ռուբլի: Հետեանքը ահա թէ ինչ է լինում: 1893-ի ընտրութիւնների ժամանակ Բերլինում կային 18 ընտրողական շրջաններ,

որոնցում առաջին կարգի մէջ մտնում էին միայն մէկ-մէկ ընտրողներ, և 78 ընտրողական շրջաններ, որոնցում երկ-երկու ընտրող էր մտնում երկրորդ կարգի մէջ. իսկ ֆինացած ամբողջ աղգաբնակութիւնը մասնակցում էր երրորդ կարգի մէջ: Իսկ նոյն թուի ընտրութիւնները ցոյց տուին, որ Պրուսսիայի իւրաքանչիւր 100 ընտրողից միջին թուով առաջին կարգում մասնակցում էին 3 հոգի, երկրորդում 12 հոգի, իսկ երրորդում՝ 85 հոգի: Ու ամենից աւելի խայտառակը այն է, որ ամեն մի կարգ օգտուում է հաւասար իրաւունքով ($\frac{1}{3}$). ուրիշ խօսքով՝ վերոյիշեալ փաստը օրինակ բերելով՝ առաջին կարգի 3 հոգին ունեն նոյն իրաւունքը, ինչ երկրորդ կարգերի 12-ը կամ երրորդի 85-ը: Սովորաբար առաջին և երկրորդ կարգի ընտրող տուգները միանալով տապալում են երրորդ կարգի ձայնը:

Ո՛րչափ անհեթեթ է ընտրողական այս կարգը, որ նոյնիսկ Բիսմարկի նման մի բիւրոկրատ ասել է. «Պրուսսականից էլ աւելի անմիտ և ողորմելի ընտրողական օրէնք չէ մտածուել և ոչ մի ուրիշ տէրութեան մէջ»:

Ապացոյց. «Բերլինի այն ընտր. շրջանում, ուր բընակուում են մինիստրներ, երրորդ՝ ամենացածր, կարգի ընտրողների թւում է նաև պետական կանցլեր Բիւլովը՝ ուրիշ մինիստրների հետ միասին. սոքա ծովորը իրենց շուէյցարների և լակէյների հետ հաւասարապէս ընտրում են երրորդ կարգում: Նրանց հարևան ընտր. շրջանի 1-ին կարգում մասնակցում են ընգամենը երկու հոգի— Berliner Tageblatt-ի հրատարակիչը և բանկիր Բլէյխբեդերը: Իսկ մինիստրական ընտր. շրջանից ոչ հեռու գտնուող թաղում 1-ին կարգի միակ ընտրող է հանդի-

սանում պալատական մսագործ Գեֆտեր, որը, հետևապէս, իւր հաստութեամբ ջախջախում է միւս երկու կարգերի հարիւրաւոր ընտրողներին» *):

Մինչև վերջերս Պրուսիայի՝ սոցիալ-դեմոկրատները բոյկոտ էին արել պրուսսական այդպիսի խայտառակ ընտր. սիստեմի վրայ հիմնուած լանդտագին: Պատճառը պարզ է. այն Պրուսիայում, ուր ընդհանուր գերմանական ընտրութիւններին ռայխստագի համար ձայն են տուել 1,600,000 սոցիալ-դեմոկրատներ, լանդտագի ընտրութիւններին այդքան ընտրողների ձայնը ոչնչանում է շնորհիւ երեքդասեան ընտր. սիստեմի. դուրս է գալիս, որ 1,600,000=0:

Կարողութեան ցենզ ընտրութեան համար, աւելիկայ պակաս չափով, գոյութիւն ունի նաեւ եւրոպական ուրիշ երկրներում: Անգլիայում, օրինակ, պարլամենտական ընտրութիւններին (համայնքների պալատի համար) մասնակցելու իրաւունք ունեն նրանք, որոնք բնակարանի վարձ են տալիս տարեկան առնուազն 100 բուբլի:

Հետեանքը այն է լինում, որ միլլիոնաւոր չափահաս քաղաքացիներ—սեփական բնակարան չունեցող, այլ ծնողների մօտ ապրողներ, չքաւոր բանւորներ, կահաւորած սենեակներում ապրողներ, և այլն զրկւում են ձայնաւորութեան իրաւունքից:

Այսպիսի ցենզային սահմանափակումը այն հետեանքն է ունենում, որ 1898-ին Անգլիայում չսփահաս ընտրողների թիւը հասնում էր 6 $\frac{1}{2}$ միլլիոնի, այն ինչ նոյն թուին Ֆրանսիայում (մօտաւորապէս նոյն չափ ազգաբ-

---

*) «Государств. строй и политич. партіи, II. 204.

նակութեամբ) ընտրողներ թիւը 10¹/₂ միլիոնի էր հասնում:

Շուեդիայում ընտրողական իրաւունք ունեն միայն նրանք, որոնք տէր են առնուազն 6,000 բրոն արժէք ունեցող անշարժ կայքի կամ այնպիսի կարողութեան, որ բերում է տարեկան առնուազն 800 բրոն եկամուտ:

Եւրոպական միւս երկրներում ևս՝ Բելգիայում, Աւստրիայում, Վենգրիայում, աւելի կամ պակաս չափով, ընտրողներից պահանջւում է կարողութեան ցենզ: Նոյնպիսի ցենզ է պահանջւում Ռուսիայում՝ Պետական Դոմայի, նաև զեմստովոյական և քաղաքային ինքնավարութեան ընտրութիւններին մասնակցողներին:

Ակներև բան է, թէ որչափ անմիտ և անարդար բան է ընտրութիւններին պահանջել կարողութեան ցենզ: Հայրենիքին և ազգին ծառայում են ամենքը անխտիր, — իրաւագուրկները ևս առաւել: Պատերազմի ժամանակ ցենզ չեն պահանջում, աշխատաւոր գիւղացուն և բանւորին կռուի դաշտ են ուղարկում, իսկ ընտրութիւններին նրանց ղրկում են ձայնից:

Կարողութեան ցենզին նման է, կամ, աւելի ճիշտն ասած, նրա միւս կողմն է կրթական ցենզը:

Կան մի քանի եւրոպական երկիրներ, ուր ընտրութիւններին մասնակցելու համար կրթական ցենզ է պահանջւում: Օր. Իտալիայում պահանջւում է առնուազն տարրական գալրոցի աւարտման վկայական:

Ասում են՝ պետական գործերը այնքան բարդ են և դժուարըմբռնելի, որ ամեն ոք չի կարող հասկանալ. նըրանց նշանակութիւնը և անկիրթ մարդը կարեւոր գիտակցութեամբ չի մասնակցի ընտրութիւններին: Վերո-

յիշեալ Միլլը, որ պաշտպանում է կարողութեան ցենզը, պաշտպանում է նաև կրթական ցենզը: Նա ասում է. «Ես չեմ կարող թոյլ տալ, որ թուաբանութեան օրէնքները չիմացող և անգրագէտ մարդը մասնակցէ ընտրութիւններին»: Մեզալի մի երեսը կարողութեան ցենզն է, իսկ միւս երեսը՝ կրթական ցենզը: Ո՞ւմ յայտնի չէ, որ, գոնէ սովորաբար, կարողութիւն ունեցող մարդիկ կամ նրանց ղաւակները աւելի հնարաւորութիւն ունեն կրթութիւն ձեռք բերելու: Երբ մի երկրում համալսարանականին աւելի իրաւունք է տրուում ընտրութիւններին, այդ նշանակում է, թէ հարուստին է առաւելութիւն տրուում:

Սխալ է կարծել, թէ տգէտ գիւղացուն նախ պիտի կրթել, ապա նրան ընտրողական իրաւունք տալ: Այդ է եղել բոլոր տեղերի և բոլոր ժամանակների յետադէմ հայեացքների տրամաբանութիւնը:

Եթէ անգրագէտ աշխատաւորները սպասեն, մինչև նրանց «տէրերը» կրթեն նրանց, շատ ժամանակ կանցնի: Իսկ այդ տէրերը շահ չունեն իրենց շահագործման ենթակայ աշխատաւորների միտքը բանալու:

Ստրուկների ազատութեան ժամանակ էլ Ամերիկայում նրանց «տէրերը» նոյնն էին ասում. նախ հարկաւոր է զարգացնել ստրուկներին, ապա ազատել նրանց. այժմեան ստրուկները չեն կարող օգտուել ազատութեան բարիքներից» *): Տէրերին որ մնայ՝ նրանք ոչ «նախ» կզարգացնեն իրենց ստրուկներին և ոչ էլ «ապա» ազատութիւն կտան նրանց: Ռուսաստանի ճորտերը 45 տարի առաջ ազատուեցին և կարողացան ապ-

*) В. В. Водовозовъ, Всеобщ. изв. право на Западѣ кр. 9.

ըել առանց իրենց «հայրախնամ» տէրերի հսկողութեան:

Հարկաւոր է նաև մատնանիշ անել այն հանգամանքի վրայ, որ նոյն տգէտ գիւղացիները արդէն իսկ մասնակցում են գիւղական և համայնական ընտրութիւններին, և կարողանում են օգտուել իրենց իրաւունքից: Գիւղացին լաւ է իմանում պաշտպանել իւր շահերը:

Վերջապէս, եթէ տգէտ մասսաները չունենան պարլամենտում իրենց ներկայացուցիչները, հապառ ձվ պիտի պաշտպանէ այնտեղ նրանց տնտեսական և կուլտուրական շահերը. ի՞նչ պէտք է ազատէ գիւղացուն հարկերի ծանրութիւնից և սուայլ խաւարից. ձվ պիտի աշխատէ տարածել երկրում ընդհանուր պարտադիր ուսում, որ էլ անգրագէտ չմնայ, որին ընտրողական իրաւունքից զրկելու մասին մտածեն արտօնեալները:

Կրթական ցենզն էլ ուրեմն մի սահմանափակումն է ընդհանուր ընտրողական իրաւունքի մէջ և պէտք է վերացնել այն՝ ուր նա դեռ գոյութիւն ունի:

Մի ուրիշ տեսակ ցենզ է այն, որ եւրոպական շատ երկրներում ընտրողից պահանջւում է, որ նա մի որոշ ժամանակ ապրած լինի իւր ընտրողական շրջանում: Ֆրանսիայում պահանջւում է 6 ամիս, Անգլիայում 1 տարի, ուրիշ տեղեր 1—2—3 տարի:

Այս անմիտ սահմանափակումն էլ պատճառաւորւում է նրանով, թէ մարդ մի առժամանակ ապրած լինելով իւր ընտրողական շրջանում՝ կարող է ծանօթ լինել տեղի պայմաններին և գիտակցաբար ընտրել:

Ի՞նչ է այդ սահմանափակումը, եթէ ոչ ցենզային արտօնութեան մի ուրիշ կողմը: Յիրաւի: Ո՞վ է ստիպուած լինում թողնել իւր տունն ու տեղը և ուրիշ

վայրեր երթալ՝ աշխատանք որոնելու, եթէ ոչ աշխատաւորը: Մանաւանդներկայ ժամանակում, տնտեսական գարգացման շնորհիւ, գիւղերից և փոքր քաղաքներից ահագին թուով աշխատաւոր ձեռքեր են դիմում դէպի քաղաքները՝ հացի կտոր վաստակելու նպատակով. մի համայնքից միւս, շատ անգամ մեծ քաղաքի մի թաղից միւսը տեղափոխուելով՝ նրանք չեն ունենում հաստատուն բնակավայր. էլ չեն ասում այն մշտական թափառաշրջիկներին (Sachsengänger), որոնք բախտից հալածուած ամբողջ կեանքում մի տեղից միւսն են շրջում:

Ո՛րչափ շատ է այն բանուորների թիւը *), որոնք մեր ժամանակի արդիւնագործական կենդրոններում պատահմամբ միայն ընկել են աշխատանք գտնելու. ահագին թիւ են կազմում նաև այն բանուորները, որոնք աշխատում են երկաթուղիների, նաւերի և ուրիշ տեսակի տեղափոխական գործերում: Յիշած սահմանափակման շնորհիւ այս կատեգորիայի բոլոր աշխատաւորները զրկւում են ձայն տալու իրաւունքից, քանի որ նրանք երբէք երկար ժամանակով մի տեղ չեն բնակւում:

Ուրեմն այս ցենզն էլ ուղղուած է դարձեալ ժողովրդի աշխատաւոր, չքաւոր խաւերի դէմ. նա ևս հանդիսանում մի տեսակ կարողութեան ցենզ:

Բոլորովին աւելորդ է այդ ցենզը: Թէ մարդ որտեղ է ապրում—գիւղում թէ քաղաքում, մի ժամանակ մի տեղ, յետոյ ուրիշ տեղ,—այդ բոլորովին չի խանգարում, որ նա իրաւունք ունենայ ընտուլթիւններին մասնակցելու: Ընտրողը շատ լաւ գիտէ, թէ ով է ժողովրդի ճշ-

*) Այդպիսիների թիւը Լոնդոնում հաշւում են 1,292,437. տես Ch. Bouth, Life and Labour of the People of London, II հր. 20 և շար.

մարիտ բարեկամը, հետևապէս՝ թէ ռեմպիտ ձայն տալ-
 չէ՝ նր նա անգամ է որոշ կուսակցութեան, որի թեկ-
 նածուները անուններն իմանալուց հեշտ բան չկայ։
 Վերջապէս, ինչո՞ւ պէտք է այդ ցենզը հնարել հէնց
 այն դէպքում, երբ միլիոնաւոր աշխատաւոր մարդկանց
 իրաւունքից զրկել հարկաւոր է։ Հապա երբ հարկաւոր
 է հարկ առնել աշխատաւորներից՝ մի՞թէ նրանք խաթր
 կանեն և նրանցից հարկ չեն առնի մինչև «որոշ» ժամա-
 նակ։ Դեռ աւելին։ Երբ հարկաւոր է պաշտպանել
 հայրենիքը, որի անունով ճառում են միշտ արտօնեալ-
 ները, մի՞թէ զինուոր չեն կանչի աշխատաւորներին,
 մինչև որ նրանք «որոշ» ժամանակ, մի համայնքում
 հաստատուն բնակութիւն ունեցած չլինեն։

Զէ, կեղծ ու նենգապատիր միջոց է այդ ցենզը՝
 ուղղուած միլիոնաւոր աշխատաւորների դէմ. հարկա-
 ւոր է վերջ տալ ստորացման այդ մնացորդներին։

Ցենզային սահմանափակման մի ուրիշ տեսակն այն
 է, որ հասարակական միջոցներից օգտուողները զրկում
 են ընտրողական իրաւունքից (Անգլիա, Գերմանիա,
 Փրանսիա)։ Դրանց մեծագոյն մասը կազմում են աշ-
 խատաղուրկ ինվալիդ կամ ծերացած բանուորներ։ Այս
 դէպքում էլ իրաւագուրկ են դառնում աշխատաւորները։

Այս իրաւագրկութեան սկզբունքը գտնում է իւր
 պաշտպանները. ընտ, որ չէ կարող սեփական աշխատան-
 քով գոյութիւն պահպանել, այդպիսին իրաւունք չունի
 ուրիշի փողերը յօգուտ իւր կարգադրել» (Զ. Ստ. Միլ)։

Բուրժուական իդէօլոգները մոռանում են միշտ, որ
 աշխատելու հնարաւորութիւն չունեցող ապաքախտները
 զոհ են միայն բուրժուական կարգերի, որ նրանց աշխա-
 տանքի ոյժը հարստահարել-ցամաքացրել են այժմ նրանց

իրաւադուրկ անող տէրերը: Կարծէք իրանց անձնական դժբախտութիւնը հերիք չէ, կամենում են նրանց հասարակական գործերին մասնակցելուց էլ ղրկել:

Անտեղի չի լինիլ, ցոյց տալու համար Միլիի նման դատողների կարծիքի անհեթեթութիւնը, առաջ բերել հետեւեալ կուրեօզը, *) որ պատմում է յայտնի իրլանդացի Օ'Կաննէլ: Մի իրլանդացի—ասում է նա,—մի էշ ունէր, որով նա իւր օրական պարէնն էր հայթայթում. բայց տես. որ էշը սատկեց, և իրլանդացին մնաց պարապ ու ստիպուած եզաւ հասարակական օգնութեան դիմել, որի շնորհիւ էլ նա զրկուեց ընտրողական իրաւունքից: Օ'Կաննէլը հաւրցնում է. այս դէպքում ո՞վ ունէր ընտրողական իրաւունք,—մարդը, թէ՛ էշը:

Ընտրողական իրաւունքից զրկւում են բոլոր երկրներին զինուորականները: Այս հանգամանքը պատճառաբանում է նրանով, թէ զօրքը ընտրովին առանձնացած մի կաստայ է, իր սեփական դիսցիպլինով և կանոններով, նա պէտք է հեռու պահէ իրեն կուսակցութիւններից, այլապէս կարող է հեշտութեամբ կորցնել կարգապահութիւնը և խռովութիւնների տեղիք տալ: Ասում են նաև, թէ զինուորները ըստ մեծի մասին կղառնան սոսկ գործիք իրենց հրամանատարների ձեռքին, սրանց ցանկացած մարդուն էլ ձայն կտան: Հասարակապետական-գեմոկրատիական երկրներում բացի այդ երկիրը են կրում, թէ մի գուցէ մի անուանի զենեւալ փառասիրութեամբ զօրքը իւր կողմը քաշէ և նորից ստեղծէ ցարիզմ:

Հէնց այն հանգամանքը, որ պետութիւնն է արգե-

---

*) տես Юшкевичъ, Объ избирательномъ правѣ, 1905, երես 13.

լում իւր զինուորներին մասնակցել ընտրութիւններին, հէնց այդ բանը պէտք է մեր մէջ կասկած զարթեցնէ արգելման մոտիւնների վերաբերմամբ:

Չպէտք է բնաւ հաւատալ, թէ կառավարութիւնը իւր զօրքով ուղղում է «բարձր մնալ կուսակցութիւններից»: Իրողութիւնն այն է, որ վախենում է զինուորականների մասնակցութիւնից ընտրութիւններին: Ընտրութիւնները լաւագոյն դպրոց են քաղաքական հասունութիւն ձեռք բերելու համար: Վերջ ի վերջոյ զօրքը այդ ճանապարհով ձեռք կ'բերէ գիտակցութիւն, նա կճանաչէ իւր ճշմարիտ բարեկամին ու թշնամուն և ըստ այնմ էլ դիրք կըռնէ, մասնաւանդ որ զօրքի մեծագոյն մասը աշխատաւոր, ճնշուած տարրերից է:

Այս չարիքի առաջն առնելու համար բոլոր երկրների սոցիալիստական կուսակցութիւնները ցոյց են տալիս մի արմատական միջոց,—վերացնելու մշտական զօրքը և մտցնել միլիցիայ. դրանով էլ վերջ տրուած կըլինէր յիշեալ սահմանափակմանը:

Նաև պետութեան պաշտօնեաները (չինովիկները) սահմանադրական երկրներում զրկւում են պասսիւ—և ոչ ակտիւ—ընտրողական իրաւունքից: Այս էլ կատարւում է երկու կերպ: Մի քանի երկրներում իսպառարգելւում է ընտրել չինովիկներին իբրև ժողովրդական ներկայացուցիչ. ուրիշ երկրներում այդ թոյլատրւում է, սակայն միայն այն պայմանով, որ ընտրուածը, եթէ համաձայն է լինել ժողովրդական ներկայացուցիչ, նա պիտի հրաժարուի իւր նախկին պաշտօնից:

Չինովիկներին պասսիւ ընտրողական իրաւունքից զրկելը պատճառաբանւում է երկու կերպ: Առաջին՝ ասում են, թէ պաշտօնեաների մասնակցելը առաջ կբերէ

դիսցիպլինայի խանգարում. անյարմար բան է միանգամայն, որ ստորադրեալ չինոֆիկը հանդէս գայ պարլամենտում և իրեն ստորադրող միսիստրների կամ ուրիշ պետական մարդկանց հետ քաղաքական պայքարի մէջ մտնի, բննադատէ վերջինների առաջարկած օրինագրծերը: Աւելի կարևոր պատճառաբանութիւնն այն է, թէ օրէնսդիր, դատաստանական և գործադիր մարմինները աւտօնօմ պիտի լինեն, հետևապէս՝ չինոֆիկները, գործադիր մարմնի անդամները, չեն կարող մասնակցել օրէնսդիր ժողովում:

Առաջին պատճառաբանութեամբ կառավարութիւնն է արգելք հանդիսացողը, երկրորդ պատճառաբանութիւնը՝ երբեմն ժողովրդական ներկայացուցիչներն են անում, — օրինակ Անգլիայում. օրէնսդիր մարմինը կամենում են ազատ պահել արքայական ոսնձգութիւններից՝ նրա գործիք չինոֆիկութեան միջոցով:

Իսկական դեմոկրատիական պետութեան հոգսերից մէկը պիտի լինի նաև այդ արգելքի առաջն առնել:

Ինչպէս զօրքը, այնպէս էլ չինոֆիկութիւնը պէտք է գլխովին վերափոխել, նրանց մօտեցնել հասարակուկութեան միւս խաւերին, ոչնչացնել կաստայական շահերը և կարգերը:

Ընդհանուր ընտրողական իրաւունքի դէմ դնալ կը նշանակի նաև՝ այլացեղ եւ այլակրօն տարրերին զրկել ձայն տալու իրաւունքից: Ամեն մի պետութեան մէջ, ևս աւելի Ռուսիայում, բնակւում են բազմացեղ ժողովուրդներ իրենց յատուկ կրօններով: Ասել թէ օր. Ռուսիայում միայն իսկական «ռուս» մարդիկ, այն էլ միայն «պրաւօսլաւները» պիտի մասնակցեն ընտրութիւններին՝ դա անարդար բան է:

Յայտնի է, թէ մեզնում, նաև ուրիշ տեղեր, որչափ հալածուած են հրէաները. ոչ միայն նրանց զրկում են քաղաքական-հասարակական գործերին մասնակցելու իրաւունքից, այլ և նոյն իսկ արգելում են նրանց որոշ սահմաններից դուրս ապրելը: Զրկանքի և հալածանքի ենթակայ են նմանապէս ուրիշ ժողովուրդներ, նոյն իսկ ոչ-պրաւօսլաւ ուսմաները (սեկտանտներ և այլն): Դուխօբօրների և ուրիշ աղանդաւորների կրած հալածանքները Ռուսիայում՝ ամենքին յայտնի են:

Այս բոլորի անարդար լինելն էլ ակնյայտ է. Ամենքն էլ պետութեան քաղաքացիներ են, ամենքն էլ հարկ են վճարում, զինուոր են տալիս, հետևապէս ամենքն էլ պէտք է օժտուած լինեն համահաւասար իրաւունքներով: Զպէտք է մոռանալ նաև այն, որ այդ այլացեղ ժողովուրդներից շատերը անցեալում ունեցել են իրենց սեփական պետութիւնը, եզել են անկախ և տէր երկրի. միայն ժամանակի ընթացքում նրանց հայրենիքը զրաւուել և Ռուսիայի մաս է դարձել. կնշանակէ նրանք բարոյական և պատմական իրաւունք են վայելում պետական գործերին մասնակցելու:

Յիշած բոլոր ցենդերից և սահմանափակումներից էլ աւելի անարդար և անհիմն է կանանց ընտրողական իրաւունքից զրկելը: Մարդկութեան ամբողջ կէսը զրկել իրաւունքից և այդպիսով խոչընդոտ հանդիսանալ կուտուրական յառաջագիմութեան՝ դրանից աւելի երկինք աղաղակող անարդարութիւն և բռնութիւն չկայ:

Կանանց ընտրողական իրաւունք տալուն գէժ եղողները այդ բանը փաստաբանում են նրանով, թէ կինը անընդունակ է պետական հասարակական գործերին մասնակցելու. ասում են, թէ «բնական» է կնոջ համար մը-

նալ տանը, զբաղուել միայն ընտանեկան գործերով, տնային տնտեսութեամբ: «Տղամարդը պատկանում է հասարակութեանը, իսկ կինը՝ ընտանիքին», ասում է Գ. Մայէր*): Ասում են՝ եթէ կինը մասնակցէ քաղաքական գործերին, նա կը զրկուի կանացի, իւր սեռին յատուկ, քնքշութիւնից: Վերջապէս ասում են, թէ կանայք աւելի պահպանողական են, աւելի ենթակայ կղերի ազդեցութեանը, հետևապէս, եթէ նրանց իրաւունք տրուի ընտրելու և ընտրուելու, այն ժամանակ նրանք աւելի յետադէմ տարրերին կաջակցեն. այդ է կեղծապատիր «քաղաքագէտների» վերջին փաստաբանութիւնը:

Սակայն յիշեալ բոլոր պատճառաբանութիւններից և ոչ մէկը չէ դիմանում թոյլ բննադատութեան անգամ: Ո՞վ ասաց, թէ կանայք անընդունակ են. միթէ քիչ են եղել և քիչ կան յայտնի հասարակական կին գործիչներ. եթէ, տղամարդկանց հետ համեմատած, նրանք չեն տուել յայտնի քաղաքական տաղանդներ, միակ պատճառն այն է, որ նրանք իրաւագօրէի են եղած, հրաւրաւորութիւն չեն ունեցել զարգացնելու իրենց մրտաւոր ոյժերը: Միթէ քիչ է այժմ այն կանանց թիւը, որոնք աւարտել են միջնակարգ և բարձրագոյն գլոբոսներ, պարապում են բժշկութեամբ, ուսուցչութեամբ, առևտրական և ուրիշ գործերով, ուր ցոյց են տալիս տղամարդուց ոչ պակաս արդիւնք: Քիչ է այն կանանց թիւը, որոնք գործարաններում, արհեստանոցներում և ուրիշ աշխատավայրերում օրնիւրուն քրտինք են թափում և իրենց օրուայ պարէնը հայթայթում: Ո՞ւր են այդ գէպքում այն կեղծաւոր փարիսեցիները, որոնք «անբնական»

*) Ընտր. իրաւունք, եր. 445.

են համարում կնոջ համար տնից դուրս զբաղուելը, որոնք ասում են «կինը պատկանում է ընտանիքին»։ Ինչո՞ւ կապիտալիստ—վաշխառուները կանանց ամուսիններին այնքան աշխատավարձ չեն տալիս, որ նրանք կարողանան ընտանիք պահել և իրենց կնոջ համար տնային աշխատանքներ թողնել։

Մեզ չէ հետաքրքրում նաև այն, թե՛ արդեօք կանայք աւելի պահպանողական են թե՛ ազատամիտ. կնոջ մէջ մենք ուզում ենք յարգել մարդուն և ոչ այս կամ այն քաղաքական համոզմունքը։ Այդպէս որ լինէր՝ դէ ամենից առաջ ձայնի իրաւունքից պէտք էր զրկել այն յետադէմներին, որոնք կանանց ձայնի իրաւունքից զրկելն են փաստաբանում։

Միայն է ասել, թե՛ կինը չէ կարող յառաջագէմ քաղաքական—հասարակական գործիչ լինել։ Անցեալը և ներկան հակառակն են ցոյց տալիս։ Ո՞ւմ յայտնի չեն Մարիա Սպիրիդոնովնայի նման հերոս կանայք, որոնք ամբողջ հոգով տոգորուած են ծառայելու իրենց ժողովրդին՝ քաղաքական—հասարակական ասպարիզում։

Անարդարութիւն է մի համալսարանական, կրթւած կնոջ զրկել ընտրողական իրաւունքից հէնց նրա համար, որ կին է, իսկ այդ կնոջ տղամարդ ծառային, որ անզրագէտ է, տալ ձայնի իրաւունք։

Անարդարութիւն չէ՞ աչքաթող չանել կանանց, երբ հարկաւոր է նրանցից հարկ վերցնել, երբ հարկաւոր է շահագործել նրանց էժան աշխատանքը, և աչքաթող անել նրանց՝ երբ հարկաւոր է նրանց ձայնից զրկել։ Ո՞վ պէտք է հապա ժողովրդական ներկայուցուցչութեան մէջ պաշտպանէ նրանց, իրաւագուններին, շահերը։ Ինչո՞ւ ամեն մի դասակարգ կարող է ունենալ իւր ներկայացուցիչները պարլամէնտում, իսկ կանայք՝ ոչ։

Վերջապէս ռվիրաւունք տուեց տղամարդկանց՝ կանանց վերաբերմամբ զրկողի և դատաւորի դերը ստանձնել. ինչ իրաւունքով տղամարդն անուժ է այդ. հապա եթէ կիներ այդպէս վարելու լինէր տղամարդու վերաբերմամբ. ինչո՞ւ մարդկութեան ամբողջ կէսը մատնել անգործութեան:

Մեր ժամանակի ամենաթանկագին սեփականութիւններից մէկը մարդու ազատութիւնն է: Թոյլ տուէք նրան, տղամարդ է նա թէ կին, այդ միեւնոյնն է, որ զարգացնէ, լարէ իւր ոյժերը հասարակութեանը ծառայելու համար: Կեանքը, գործը ցոյց կտայ հետեւանքը. անկարողները յետ կմնան անխտիր:

Կանանց ազատագրութեան հարցը իւր պատկառելի անցեալը ունի: Այժմ լուսաւոր երկրներում անդուժ կրօնի և մղուժ այդ արդար դատի համար: Մինչև որ կինը չստանայ քաղաքական իրաւունքներ՝ նա չի կարող իրեն վերջնականապէս ազատագրել ստրկացման միւս մնացորդներից: Եւ մենք տեսնում ենք, որ այդ դատը տանում է կամաց-կամաց իւր յաղթանակը: Հիւսիսային Ամերիկայի Միացեալ-Նահանգների և Աւստրալիայի մի քանի շտատներում, նաև Նոր Զելանդիայում, կանայք արդէն ձեռք են բերել ընտրողական իրաւունք: Փորձը ցոյց է տուել, որ կանայք ոչ թէ խանգարում են երկրի յառաջադիմութիւնը, այլ, ընդհակառակը, աւելի են նպաստում նրա ծաղկմանը: Այդ ուղղութեամբ են աշխատում նաև բոլոր երկրների բուն ժողովրդական տարրերը: Բոլոր դէմովրատ և սոցիալիստական կուսակցութիւնները իրենց ծրագրի մէջ մտցրել են կանանց հաւասարութիւնը տղամարդկանց հետ՝ բոլոր ասպարէզներում:

Երբ մենք պահանջում ենք ընդհանուր ընտրողական

իրաւունք, այդ դէպքում ի նկատի ունենք, իհարկէ, միայն շտիպահասներին:

Սակայն հարց է արդէն, թէ մարդ որ հասակից պիտի համարուի չափահաս: Այստեղ է ահա, որ տարբերւում են կարծիքները: Բնորոշ է այն, որ բոլոր երկրորդների արտօնեալ դասակարգերը ընտրողական իրաւունք վայելելու համար պահանջում են աւելի մեծ տարիք, քան դէմոկրատիական կուսակցութիւնները:

Այս էլ՝ շատ պարզ պատճառով: Քանի դեռ մարդ երիտասարդ է, չկաշկանդուած ընտանեկան, պաշտօնավարութեան և այլ տեսակի հոգսերով, նա աւելի էլ ազատասէր է, արմատական, աւելի թեքուած դէպի քաղաքական ազատ միջնորդը. իսկ երբ նա անցնում է 25 տարին, ամուսնանում է, կապւում է ընտանիքի հետ՝ նա դառնում է աւելի դանդաղաշարժ, աւելի պակաս ազատասէր. պայմաններն են առաջացնում այդ: Երբ մէկը պաշտօն ունի, կապեր իր գործատիրոջ հետ, նա հեշտութեամբ յանձն չի առնի կռուողի, պայքարողի դերը. այլ նա շատ անգամ կյարմարուի, ձայն կտայ նրան, որը հաճելի է իւր «խաղէյինին»:

Այս տեսակէտից էլ քաղաքական հասունութեան համար պէտք է ընդունել նոյն տարիքը, ինչ որ քաղաքացիական հասունութեան համար—21 տարեկան հասակը: Եթէ մէկը, այդ հասակին հասնելով, իրաւունք ունի սեփական գործ սկսելու, առևտրական և այլ տեսակի գաշինքներ կռելու, եթէ նա կարող է ղինուոր դառնալ, ինչո՞ւ չի կարող նոյն հասակին գիտակցաբար կատարել նաև իւր պարտականութիւնները պետութեան վերաբերմամբ: Բոլոր դէմոկրատիական կուսակցութիւն-

ները պահանջում են ընտրողական իրաւունք տալ 20—21 տարեկան հասակից սկսած:

Այսպէս չէ սակայն միշտ իրականութեան մէջ, մահաւանդ յետադէմ երկրներում: Քաղաքական հասունութեան համար Աւստրիայում, Պրուսիայում, Սերբիայում պահանջում է 24 տարեկան լինել. Բելգիայում, Հոլլանդիայում, Նորուեգիայում, Գերմանիայում, նաև ուսական Պետական Դոմայի համար, 25 տարեկան, իսկ Դանեմարքում մինչև իսկ 30 տարեկան հասակը: Ընդհակառակը աւելի դեմոկրատիական պետութիւններում ընտրողական իրաւունք ունեն 21 տարեկանները արդէն (Ֆրանսիա, Անգլիա, Միացեալ-Նահանգներ և այլն): Շուէյցարական դաշնակցական խորհրդին մասնակցելու համար պահանջում է 20 տարեկան հասակ, իսկ առանձին կանտոնների ընտրութիւնների համար՝ նոյնիսկ 19—17 տարեկան հասակ:

Այն ևս կայ, որ մի քանի երկրներում աւելի բարձր տարիք է պահանջում պասսիւ ընտրողական իրաւունք վայելելու համար, քան ակտիւ.—Ֆրանսիայում՝ 25 տարի. (ակտիւ 21 տարի.), Աւստրիայում, Բաւարիայում և Պրուսիայում՝ 30 տարեկան: Աւստրիայում պահանջում է նոյնիսկ, որ պասսիւ ընտրողական իրաւունք վայելողը երեք տարի շարունակ միևնոյն համայնքում ապրած լինի. Պօրտուգալիայում այդպիսիներից պահանջում է, որ նրանք ունենան տարեկան առնուազն 2,200 Ֆրանկ գումար եկամուտ:

Ակնյայտ է, որ միանգամայն աւելորդ է այս սահմանափակումը: Երբ մէկը քաղաքական հասունութեան է հասել՝ նշանակում է որ նա կարող է և ընտրել, եթէ ժողովուրդը ցանկանում է նրան ընտրել. ինչո՞ւ զրկել ժողովրդին երիտասարդ, թարմ ներկայացուցիչներից:

Զմոռանանք, որ Գլադստօնը 22 տարեկան էր, երբ նա անգլիական պարլամենտի յայտնի անդամներից մէկն էր:

Ըստ երևոյթին այնքան էլ մեծ նշանակութիւն չունի այս տարբերութիւնը: Իսկ այդ սխալ է: Գրադովսկին *) հաշուել է, որ 21—25 տարեկան ունեցող ազգաբնակչութիւնը կաղմում է բոլոր ընտրողների 150/0, ուրիշ խօսքով՝ հարցը վերաբերում է հարիւր հազարաւոր և միլիոնաւոր ակտիւ, երիտասարդ ընտրողների:

Ընդհանուր ընտրողական իրաւունքը, ինչ խօսք, չէ պահանջում անխտիր ամենքի մասնակցութիւնը ընտրութիւններին: Շատ պարզ է, որ երեխաները և ընդհանրապէս անչափահասները (20 տար. ցած) չեն կարող գիտակցել այդ իրաւունքի նշանակութիւնը: Նմանապէս հոգեկան հիւանդները, որոնք զրկուած են գիտակցական կեանք վարելուց, չեն կարող ընտրութիւններին մասնակցել: Նաև այն մարդիկ, որոնք դատարանով ճանաչուած են իբրև յանցագործներ (աւագակութեան, ընտրողներին կաշառելու համար, և այլն), նրանք ևս չըպէտք է ընտրեն: Յանցագործ չպէտք է համարել անտարակոյս այսպէս կոչուած քաղաքական յանցաւորներին: Ինքնըստինքեան հասկանալի է նաև այն, որ ընտրողական իրաւունք վայելել չեն կարող օտարահաւատակները:

Ընդհանուր ընտրողական իրաւունքը համարւում է հրամայողական պահանջ բոլոր դեմոկրատիական կուսակցութիւնների ծրագրներում: Այդ ճանապարհով էլ, աշխատաւոր մասսաների քաղաքական կռուի ազդեցութեան տակ, առաջ է գնում արևմտեան ազատ երկրներ-

---

*) «Государственное право важнѣйшихъ европейскихъ державъ», стр. 321.

րի ներկայացուցչութիւնը: Ընդհ. ընտրողական իրաւունք գոյութիւն ունի արդէն Մ.-Նահանգներում, Շուէյցարիայում, Ֆրանսիայում, Գերմանիայում (ռայխստագի համար) և այլն:

Այսպէս ուրեմն, ընտրողական իրաւունքը պիտի լինի անպատճառ ընդհանուր, այդ են պահանջում ժողովրդի ճշմարիտ շահերը: Չպէտք է տարբերութիւն դնել ազնուականի և քաղաքացու, կալուածատիրոջ և գիւղացու, բուրժուայի և բանուորի, կնոջ և տղամարդու մէջ—ամենքին էլ անխտիր պէտք է իրաւունք տալ թէ՛ ընտրելու և թէ՛ ընտրւելու: Չէ՞ որ այդ տարբեր դասակարգի և սեռի անդամները անխտիր անհրաժեշտ գործօններ են պետական կեանքում: Քանի որ բոլորն էլ ծառայում են հայրենիքին, ունեն իրենց քաղաքացիական և պետական պարտականութիւնները, բնական է, որ բոլորն էլ պէտք է ունենան նաև իրաւունք: Ինչպէս որ մարդու օրգանիզմը առողջ և կատարեալ կլինի միայն այն ժամանակ, երբ նրա ամեն մի անդամը կատարէ իւր ֆունկցիան, նմանապէս և մի պետութիւն բարօրութիւն կունենայ, կառաջադիմէ այն ժամանակ, երբ նրա բոլոր քաղաքացիները պարտականութիւնների հետ միասին կունենան նաև իրաւունք: Մի երկրում չի կարող գոյութիւն ունենալ իսկական ժողովրդապետութիւն, եթէ այնտեղ չլինի ընդհանուր ընտրողական իրաւունք:

Ուրեմն բոլոր նրանք, որոնք ճշմարիտ հայրենասէրներ են, որոնք սիրում են ազատութիւնը և յարգում են ժողովրդի կամքը, այդ ամենքը միաբերան պիտի պահանջեն՝

Ընդհանուր Ընտրողական իրաւունք:

IV. ՀԱՒԱՍՍԱՐ ԵՒ ՊՐՈՊՈՐՑԻՈՆԱԼ ԸՆՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Բաւական չէ, որ ընտրողական իրաւունքը լինի ընդհանուր, նա պիտի լինի նաեւ հաւասար: Բաւական չէ, որ պարլամենտական եւ այլ ընտրութիւններին մի երկրում մասնակցում է բոլոր չափահաս ազգաբնակչութիւնը. անհրաժեշտ է նաեւ, որ հասարակութեան բոլոր խաւերը, առանց դասակարգի, ազգի եւ սեռի խտրութեան, որ ամենքն էլ ունենան հաւասար ձայն, մէկին չտրուի աւելի ձայնի իրաւունք, միւսին պակաս. մի խօսքով՝ պէտք է ընտրութիւններին իրականացնել, ինչպէս անգլիացի դեմոկրատներն են առաջին անգամ պահանջել, one man -- one vote-ի, այսինքն՝ «մէկ մարդ — մէկ ձայնի» սկզբունքը: Իւրաքանչիւր ընտրող պիտի ունենայ միայն մէկ ձայն, եւ ոչ աւել:

Ժամանակակից դեմոկրատիան հիմնուած է քաղաքացիների կատարեալ հաւասարութեան սկզբունքի վրայ, նա ժխտում է ամեն մի ֆէօդալիան եւ այլ տեսակի արտօնութիւններ, որոնք ժառանգութիւն են միջնադարեան ժամանակի: Անհրաժեշտ է այդ հաւասարութիւնը, որպէսզի իսկապէս գործնական լինեն ընդհանուր ընտրութիւնները:

Այս են պահանջում բոլոր երկրների դեմոկրատիական կուսակցութիւնները:

Շատ պարզ է եւ հասկանալի, որ այսպէս էլ պէտք լինէր: Բայց այդպէս չէ իրականութիւնը: Այս կամ այն երկրում խախտում է հաւասար ընտրութեան սկզբունքը՝ զանազան անհիմն պատճառաբանութիւններով: Այստեղ, սակայն, մի բան պարզ է. հաւասար ընտրութեան սկզբունքի խախտումը նպատակ ունի միմիայն պաշտպանել

ունենոր, արտօնեալ գասակարգերի շահերը և ոտնահար անել աշխատաւոր դասակարգերի իրաւունքը: Ահա թէ ինչպէս:

Անգլիայում, ինչպէս տեսանք, ընտրողական իրաւունքը հիմնուած է ցենզի վրայ. մի որոշ կարողութիւն, մի կալուածք ունեցողին միայն տրուում է ընտրող. իրաւունք: Ըստ այդմ էլ Անգլիայում եթէ մէկը հարուստ է, զանազան ընտրողական շրջաններում էլ կալուածքներ կամ առևտրական ձեռնարկութիւններ ունի, այդ կապիտալիստին իրաւունք է տրուում մասնակցել ընտրութիւններին միաժամանակ այն բոլոր ընտրող. շրջաններում, ուր նա կալուածքներ ունի. մանաւանդ որ ընտրութիւնները Անգլիայում մէկ օրում չեն կատարուում: Այսպիսով էլ պատահում է, որ բուրժուա-կապիտալիստի մէկը, շնորհիւ միայն իւր հարստութեան, ձեռք է բերում մէկից աւելի ձայնի իրաւունք, երբեմն 10, 20, նոյնիսկ 30, և աւելի:

Պարզ է ուրեմն, որ մենք այստեղ գործ ունենք ցենզային սիստեմի մի ուրիշ տեսակի, կամ աւելի ճիշտն ասած, թագնուած ցենզի հետ: Այն ընտրողական — սիստեմը, որով մէկին կամ միւսին արտօնութիւն է տրուում միեւնոյն պարլամենտի ընտրութիւններին մէկից աւելի ձայն ունենալու, կոչւում է պլուրալիստէմ (յոգնակի ձայնատութիւն կամ, ուրիշ խօսքով, տարբեր ընտրողներ տարբեր թուով ձայն ունին և այն մարդիկ, որոնք կողմնակից են պլուրալիստեմին, կոչւում են պլուրալիստներ:

Պլուրալիստեմի կողմնակից են եղել շատ լիբերալներ, որոնց մէջ յիշելի է Զ. Ստ. Միլլին: Սա և ուրիշները պաշտպանում են այն հայեացքը, որ չէ կարելի

կրթուած և անկիրթ մարդուն նոյն թուով ձայնի իրաւունք տալ: Ինչպէս տեսնում ենք այստեղ էլ հանդէս է գալիս թաղնուած կրթական ցենզը, որը իւր կարգին սերտ առնչութիւն ունի կարողութեան ցենզի հետ:

Միլլն ասում է. «Միայն փաստ և ոչ թէ օգուտ կարելի է սպասել այն բանից, երբ մի երկրի հիմնական օրէնքներ յայտարարեն, թէ քաղաքական իշխանութեան վրայ տգիտութիւնն ունի նոյն իրաւունքը, ինչ գիտութիւնը»:

Իսկ Գուստաւ Ֆլօրէր, ըէալիզմի տաղանդաւոր հիմնադիրը Ֆրանսիայում, ժորժ Զանդին ուղղած մի նամակի մէջ ասում է, թէ նա իր ձայնը հաւասար է համարում 20 ընտրողների ձայներին:

Միլլի և ուրիշի բուրժուական իդէօլոգների, յատկապէս ինդիւիդուալիստների փաստաբանութիւնն այն է, թէ կրթուած մարդկանց պէտք է տալ մէկից աւելի ձայնի իրաւունք, որպէսզի այդպիսով քաղաքական զարգացումը կարևոր բարձրութեան վրայ կանգնած մնայ:

Պարզ է, որ այդպիսով կրկին պաշտպանուած են լինում բուրժուազիայի շահերը. չէ՞ որ բանուորը և գիւղացին չունեն այն նիւթական միջոցները, որոնցով նրանք կարողանային պահանջած կրթական ցենզը ձեռք բերել: Բացի դրանից՝ պլուրալիստները այն կարծիքն են յայտնում, թէ հաւասար ընտրութիւն եթէ լինի՝ այդ դէպքում աշխատաւոր դասակարգը թուական բազմութեան շնորհիւ, դիւրութեամբ իւր ձեռքը կգցի քաղաքական իշխանութեան դեկը և այսպէսով կհաստատէ իւր դասակարգային իշխանութիւնը:

Դրան պիտի առարկել նախ այն, որ հաւասար ընտրութեան կողմնակիցները այդ պահանջում են սկզբուն-

քով, ոչ թէ այս կամ այն գասակարգի, այլ ընդհանրութեան շահերն ի նկատի ունենալով. չէ՞ որ ամեն մի քաղաքացի, տգէտ թէ դիտուն, բոլորն էլ իրենց տեղն ունեն քաղաքական կաղմի մէջ և իւրաքանչիւրը կատարում է մի անհրաժեշտ ֆունկցիա: Տասնեակ դարեր առաջ դեռ Արիստոսելն յայտնել է այն ճշգրիտ հայեացքը, թէ պետութիւնը առևտրական ընկերութիւն չէ, ուր շատ փող տուողները շատ էլ իրաւունք ունենան, պետական գործունէութիւնը չի կարելի փողի վերածել, և ոչ էլ ամեն մի քաղաքացու ծառայութիւնը պետութեան թուերով արտայայտել:

Եւ, որ գլխաւորն է, միթէ կարծում են բուրժուա իդէօլոգները, թէ պլուրալիստեմով կառնուի դասակարգային իշխանութեան առաջը: Միթէ այն չի իրողութիւնը, որ պլուրալիստեմ մտցնելով—որ նոյնն է թէ հարուստներին գերիշխող դարձնել—իրօք մտցնում է մի դասակարգի,—ոչ պրոլետարիատի, այլ բուրժուազիայի դասակարգային գերիշխանութիւնը, մի խօսքով՝ պլուտոկրատիա: Պարզ է, որ այո:

Սակայն պարզ է մեզ համար նաեւ այն, որ հաւասար ընտրութիւն մտցնելով կհիմնուի ոչ թէ այս կամ այն գասակարգի քաղաքական գերիշխանութիւնը, այլ ամբողջ ժողովրդի վեհապետութիւնը:

Այս են պահանջում բոլոր զուտ ժողովրդական կուսակցութիւնները:

Ընտրութեան պլուրալիստեմ գոյութիւն ունի և Բելգիայում, ուր թէև ընդունուած է ընդհանուր ընտրողական իրաւունքը: Ամեն մի 25 տարեկան քաղաքացի տրդամարդ, որ ապրել է մէկ տարի շարունակ մի երկրում ունի մէկ ձայնի իրաւունք:

Սակայն բացի մէկ ձայնից աւելորդ մէկ ձայն էլ ունեն հետեւեալ կատեգորեաների ընտրողները. 1) 35 տարեկան հասած ամուսնացած կամ այրի տղամարդիկ, որոնք ունեն օրինական զաւակներ և տալիս են առնու-լազն 5 ֆրանկ հարկ. 2) 25 տարեկան տղամարդիկ, որոնք ունեն առնուլազն 2,000 ֆրանկ արժէք ունեցող կալուածք: Վերոյիշեալ երկու պահանջներին գոհացում տուողներն ուրեմն կ'ունենան երկու ձայն: Աւելորդ երկու ձայնի իրաւունք ունին 1) բարձրագոյն կամ բարձր կարգի միջնակարգ ուսումնարան աւարտածները և 2) որոնք վարում են յիշեալ ուսմանը համապատասխան պաշտօն: Սակայն յամենայն դէպս ոչ ոք չէ կարող երեք ձայնից աւելի իրաւունք ունենալ:

Այդ սխտեմի դէմ են կուռում սոցիալիստները: Դրժ-գոհութիւնը այդ սխտեմի դէմ քանի գնում մեծանում է: 1902-ին առաջարկ եղաւ վերացնել այն, սակայն ձայ-ների սակաւ առաւելութեամբ մերժուեց հաւասար ընտ-րողական իրաւունքները:

Մօտիկ ապագայում անտալակոյս կտապալուի ար-տօնեալներին միայն ձեռնտու այդ սխտեմը:

Գեքսանիայի դաշնակցական խորհուրդում էլ (Bun-
desrath) 17 պետութիւններ ունեն մէկ—մէկ ձայն.
մէկը միայն՝ 17 ձայն իսկ մնացածը 2.—6 ձայն:

Յայտնի է, որ վերջին տարում, յատկապէս ուռ-սական յեղափոխութեան ազդեցութեան տակ, Աւստրիա-յում ահագին շարժում առաջ եկաւ յօգուտ ընդհանուր ընտրողական իրաւունքի, որի գլխաւոր պահանջ զնոցը այնտեղի բանուորական դասակարգն էր, որին և համակերպուեց կառավարութիւնը: Իսկ ինչպիսի ընտ-

րողական իրաւունք էր այնտեղ իշխողը: Քոլոր ընտրողները այնտեղ բաժանւում էին 5 կարգի, որոնք և կոչւում են կուրիաներ. 1) խոշոր կալուածատէրեր, 2) քաղաքային համայնքներ 3) առևտրականներ և արհեստաւորներ, 4) գիւղական համայնքներ: Այս չորս կուրիաների վրայ 1896 թուականից աւելացել է և մի 5-րորդը, որ հիմնուած է ընդհանուր ընտրողական իրաւունքի վրայ: Առաջին չորս կուրիաները միասին ընտրում են 353 դեպուտատ, իսկ 5-րդ մենակ 72:

Այս նշանակւում է, որ 5-րդ կուրիայում 1 դեպուտատ է ընկնում 70,000 ընտրողի վրայ, իսկ 2-րդում՝ 1 դեպուտատ միմիայն 26 ընտրողի վրայ. ուրիշ խօսքով արտօնեալ 2-րդ դասի 26 ընտրողների ձայնը հաւասար է 5-րդ դասի 70,000 ընտրողների ձայնին, կամ՝ 1 ձայնը մէկ դէպքում=2700 ձայնին ուրիշ դէպքում: Պարզ է ուրեմն այստեղ ընտրող. իրաւունքի անհաւասարութիւնը. 5-րդ կուրիայի ընտրողները, որի մէջ մասնակցում են 5,000,000 ընտրողներ՝ ժողովրդական լայն խաւերից՝ ուղարկւում են պարլամենտ բոլոր դեպուտատների միայն 17%: Այս անյատակ անհաւասարութիւնը միանգամայն իգերև է հանում ընդհանուր ընտրողական սկզբունքը:

Այսպիսով ստանում ենք հետևեալ ցանկը.

Կուրիա	Ընտրողների թիւ	Դեպուտատ- ների թիւ	Տրբան ընտ- րողի վրայ է ընկնում 1 դեպ.
1) Խոշոր կալուածատէրէր	5,431	85	64
2) Առևտրականներ	556	21	26
3) Քաղաքներ	493.804	118	4,193
4) Գիւղ. համայնքներ	1.585,466	129	12,290
5) Ընդհանուր	5,044,222	72	69,563

Այն բոլոր ընտրողները, որոնք, իրենց ցենզի համաձայն, իրաւունք ունեն առաջին չորս կարգերից մէկում ձայն տալու, այդ իրաւունքը ունեն նաեւ 5-րդ կարգում Այդպիսով ուրեմն ժամանակ մի ընտրող կարող է միեւնոյն ընտրութիւնների երկու ձայնի իրաւուն ունենալ:

Աւստրիային յատուկ այս ընտրողական սիստեմը ցոյց է տալիս այն, որ մի կողմից կառավարութիւնը ստիպուած է եղել զիջել դեմոկրատական պահանջների առաջ, միւս կողմից էլ չէ կամեցել քանդել աւստրիական ընտրողական իրաւունքի հիմք ծառայող դասակարգային ներկայացուցչութիւնը: «Այսպիսով,— ասում է Jellinek — (եր 11.), աւստրիական դեպուտատների պալատը նմանում է երկու տարբեր կտորից կարուած զգեստի»:

Ռուսիայի լանդտագի համար գոյութիւն ունեցող երեքդասեան ընտրող. սիստեմն էլ ինչպէս տեսանք, պարունակում է իւր մէջ ոչ միայն ցենզային արտօնութիւն, այլ նաեւ հանդիսանում է իբրեւ մի տեսակ պլուրալսիստեմ:

Հաւասար ձայնտւութեան սկզբունքը կիսանգարուի նաեւ այն ժամանակ, երբ ընտրութիւններին մասնակցելու իրաւունք տրուի իրաւաբանական մարմիններին, այսինքն այն բոլոր հաստատութիւններին, ընկերութիւններին և միութիւններին, որոնք ունեն հաստատուած կանոնադրութիւն և սեփականութիւն: Դրա հետեանքը այն կլինի որ հարուստ մարդիկ, որոնք այս կամ այն տեղ շատ ակցիաներ ունեն, կամ արդիւնաբերողներ են և այլն, դրան ք բոլորը չեն ունենայ միայն մէկ մէկ ձայն, ինչպէս աշխատաւորները, այլ երկու, երեք և ա-

ւելի ձայն: Դրանով էլ, ուրեմն, խախտուած կլինի հաւասար ընտրութեան սկզբունքը:

Եթէ մի երկրում գոյութիւն ունենայ նոյնիսկ ընդհանուր և հաւասար—թէկուզ հէնց ուղղակի և զաղտնի ձայնաւորութեամբ—ընտրողական իրաւունք, այդ դէպքում ևս կարող է խախտուել հաւասար ընտրութեան սկզբունքը ուրիշ եղանակով: Ահա թէ ինչպէս:

Մեր խօսքը այսպէս կոչուած, ինչպէս Բիսմարկն է անուանել, ընտրողական աւխաւհագրութեան մասին է. այսինքն, երբ ամբողջ երկիրը բաժանուում է որոշ թիւ ընտրողական շրջանների, սակայն մի շրջան կարող է ունենալ աւելի թուով ազգաբնակչութիւն (ասենք օր. 150,000), իսկ մի ուրիշը պակաս (օր. 85,000): Ակներև է, որ այս դէպքում էլ խախտուում է հաւասար ընտրողական իրաւունքի սկզբունքը:

Պէտք է, անհաւասար ընտրողութեան առաջն առնելու համար անհրաժեշտ է, որ երկիրը բաժանուի հաւասար թուով բնակիչներ ունեցող ընտր. շրջանների: Այս բաւական չէ. հարկաւոր է մի քանի տարէն մի անգամ,—ամենալաւը՝ ժողովրդագրութիւնից անսխալապէս յետոյ՝ (ինչպէս որ է Ֆրանսիայում)—նորից բաժանել երկիրը ընտր. շրջանների, էլի ազգաբնակչութեան թուի համաձայն. չէ՞ որ մի շրջանի բնակիչների թիւը որոշ ժամանակում կարող է բազմանալ, իսկ մի ուրիշինը՝ նուազել: Միանգամ ընդմիջտ, դեմոկրատիական տեսակէտով, պարզ և ընդունելի պիտի լինի այն սկզբունքը, որ հաւասար թուով ընտրողներ միայն կարող են մի պատգամաւոր ուղարկել պարլամենտ:

Գերմանիայում, օրինակ, երկիրն ընտրողական շրջանների է բաժանուել սրանից դեռ 35 տարի առաջ: այդ

բաժանումը մնացել է հաստատ մինչև օրս: Սրա հետևանքն այն է, որ 35 տարի առաջ շատ ընտր. շրջաններում, ուր կար 100,000 բնակիչ—այժմ կայ հազիւ 40—50,000, և կան այնպիսի շրջաններ, ուր այդքան տարիների ընթացքում ազգաբնակչության թիւը հասել է 150—300,000—ի: Պատճառն էլ պարզ է. գիւղը քանի գնում դատարկւում է, իսկ քաղաքը՝ մեծանում: Առաջ են եկել խոշոր արգիւնազործական կենտրոններ, որոնց ազգաբնակչության ամենախոշոր մասը բանուորներ են: Դուրս է գալիս ուրեմն, որ արգիւնազործական կենտրոնների 300,000 ընտրողներն էլ պիտի պարլամենտ ուղարկեն մէկ պատգամաւոր, գիւղական 50,000-ն էլ մէկ պատգամաւոր: Այս բաւական չէ. «ընտրողական աշխարհադրութեան» միջոցով կառավարութիւնը մեծ քաղաքների արուարձանները, ուր ապրում են դեմոկրատիական տարրեր, փոխանակ միացնելու քաղաքի ընտրողական շրջանին, միացնում է շրջակայ գիւղական ազգաբնակչության շրջանին, և, այդպիսով, այդ շրջանում փոքրամասնութիւն կաղմոգ դեմոկրատ բանուորների ձայնը խեղդւում է աւելի բազմաթիւ, բայց պահպանողական գիւղական ընտրողների մէջ:

Դեռ այն էլ կայ, որ Գերմանիայի, այժմ էլ գոյութիւն պահպանող, ընտրողական շրջանները կազմուել են 1871-ին, երբ Գերմանիան ունէր 39,70,0000 բնակիչ և ըստ այգմ ուղարկւում է 397 ներկայացուցիչ, մինչ այժմ Գերմանիայի բնակիչների թիւը հասել է 57000,000-ի, իսկ ներկայացուցիչների թիւը մնացել է էլի նոյնը:

Դրանից կրկին տուժում է պրոլետարիատը:

Պարզ է, որ այս դէպքում զգալի կերպով խախտւում է հաւասար ընտրութեան սկզբունքը: Գերմա-

Նիայի սոցեայ-դեմոկրատիան կռիւ է մղում այդ անարդարութեան դէմ՝ քանի որ տուժում է այստեղ բանուորութիւնը, մինչ գիւղական աւելի անգիտակից և խաւար մասսաների վրայ յենուող կուսակցութիւններին ձեռնառու է հին բաժանումը։ Այդպիսի բաժանման շնորհիւ է միայն, որ ռայխստագի վերջին ընտրութիւնների ժամանակ աւելի քան 3 միլիօն սոցիալ-դեմոկրատ ընտրողներ ռայխստագ ուղարկեցին 81 ներկայացուցիչ, այն ինչ 2 միլիօնից էլ պակաս ձայն ունեցող կենտրոնի կուսակցութիւնը ուղարկեց 100 պատգամաւոր։ Անհաւասարութիւնն ակնեւն է։

Սովորաբար մոռացութեան է տրւում դեմոկրատիական ընտրութիւնների մի ուրիշ կողմը, որ շատ կարեւոր է։ Պօքս պրոպոքիոնալ ընտրութիւնների մասին է, որը սակայն դեռ կիրառութեան մէջ չէ մտել պետութիւններից մեծ մասում և որի մեծ նշանակութիւնն էլ ակնեւն է։

Եթէ մի տեղ ընտրութիւնները կատարւում են ընդհանուր, հաւասար, ուղղակի և գաղտնի ֆորմուլայով, եթէ ընտրական շրջաններն էլ հաւասար թուով ազգաբնակչութիւն ունեն, այդ դէպքում ևս կխախտուի դեմոկրատիական ընտրութիւնների սկզբունքը, եթէ այնտեղ մաժորիտար (ըստ մեծամասնութեան) ձայնաւորութիւն գոյութիւն ունի, այսինքն՝ երբ ընտրողների սոսկ մեծամասնութեան թեկնածուներն են համարւում ընտրուած։

Մաժորիտար ընտրութիւններն էլ կարող են կատարուել երկու կերպ։ Եթէ օրինակ պարլամենտ պիտի ուղարկել 100 պատգամաւոր, երկիրը կարելի է բաժանել ա) 100, հաւասար ազգաբնակչութիւն ունեցող, ընտր.

շրջանների, որոնցից իւրաքանչիւրը կուղարկի մէկ պատգամաւոր, և բ) աւելի սակաւաթիւ, բայց անհաւասար ընտր. շրջանների (օրինակ. 5—2), որոնցից մէկը կուղարկի 10, միւսը 15, երրորդը աւելի թուով պատգամաւորներ, նայած ազդաբնակութեան համեմատական բազմութեան: Առաջին դէպքում ընտրողը ամբողջ շրջանի համար ձայն պիտի տայ միայն մէկ թեկնածուի. այդ պատճառով էլ այդ ձայնաւութիւնը կոչուում է միանուանական կամ Երջանային (Einerwahl, scrutin uninominal կամ scrutin d'arrondissement, одноименные выборы): Երկրորդ դէպքում մի ընտր. շրջանի ամեն մի ընտրող ձայն պիտի տայ մի շարք թեկնածուների, որքան պատգամաւոր որ պարլամենտ պիտի ուղարկի, այդ պատճառով էլ այդ ընտրութիւնները կոչուում են ընտրութիւններ ըստ ցուցակների (Listenwahl, scrutin de liste, выборы по спискам): Առաջին տեսակի ընտրութեան բաժանումը գոյութիւն ունի համարեա բոլոր մեծ պետութիւններում, ուր չէ մոծոռած պրոպորցիոնալ ընտրութիւնը, երկրորդ տեսակի բաժանումն արդէն մտցրուած է մի քանի մանր պետութիւններում—Բելգիա, Սերբիա, Դանիա և Շվեյցարիայի մի քանի կանտոններում: Երկու դէպքում էլ ընտրուած է համարուում այն թեկնածուն, որ ստացել է՝ առաջին ընտրութեան ժամանակ ընտրութեան մասնակցողների կէսից աւելիի ձայնը, կրկնաբուէարկութեան ժամանակ՝ ձայների համեմատական առաւելութիւն: Ուրեմն՝ «ձայն բազմացի» սկզբունքը կատարուում է այդ ընտրութիւններին, որոնք և կոչուում են մաժորիտար: Պարզ է ուրեմն և այն, որ փոքրամասնութեան ձայնը միանգամայն կորչում է այդօրինակ ընտրութիւնների ժամանակ:

Օրինակներով խօսենք: Ասենք թէ մի ընտրական շրջանում, ուր պիտի ընտրել մէկ պատգամաւոր, ձայն պիտի տան 1000 ընտրողներ: Ասենք թէ նաև դրանք բոլորը պատկանում են երկու կուսակցութեան՝ 600 հոգի պահպանողական են, 400 հոգի լիբերալ: Իւրաքանչիւր կուսակցութիւն կը դնի իր թեկնածուն: Պարզ է, որ յիշեալ գէպքում կընտրուի պահպանողական թեկնածուն, քանի որ նա կստանայ ձայների բազմութիւն (600 ձայն), իսկ լիբերալների թեկնածուն կսեանայ. նրա ստացած 400 ձայնը գրոշի նշանակութիւն չի ունենայ:

Մենք ցոյց տուինք մաթորիտար ընտրութիւնների անյարմարութիւնը. այդ էլ՝ ուր երկու կուսակցութիւն գոյութիւն ունի. իսկ եթէ նոյն ընտր. շրջանում 3—4 կուսակցութիւններ կան՝ աւելի տգեղ հետեանք կարող է ստացուել: Մի կուսակցութիւն կարող է ունենալ 350 ձայն, երկրորդը 300, երրորդը 200, չորրորդը 150: Ամեն մէկը կը դնի իր թեկնածուն: Այդպիսով ուրեմն՝ այդ շրջանում ընտրուած պատգամաւորը կը հանդիսանայ փոքրամասնութեան ներկայացուցիչ, և մեծամասնութեան ձայնը այս դէպքում կմնայ առանց որ և է նշանակութեան: Նմանապէս, երբ ընտրութիւնը լինում է ոչ թէ միանուանական, այլ ընտ ցուցակների. այդ դէպքում էլ նոյն հետեանքը կարող է ստացուել: Ասենք. թէ մի շրջանում հարկաւոր է ընտրել 10 հոգու. ընտրում են 2000 հոգի, որոնցից 1001-ը մի կուսակցութեան է պատկանում, 999-ը ուրիշ. 1001 հոգին էլ բոլորը ձայն կը տան բոլոր իրենց 10 թեկնածուներին, իսկ 999-ի 10 թեկնածուները կը սեանան:

Ուրիշ օրինակ.

Ասենք թէ մի երկրի բոլոր ընտրողների ընդհանուր թիւն է 50,000, որոնք 50 ընտրողական շրջանում պիտի ընտրեն 50 ներկայացուցիչ: Ասենք նաև, թէ այդ երկրում կայ երկու կուսակցութիւն՝ A և B: Ընդունենք թէ A կուսակցութիւնը 20 ընտրողական շրջաններում ունի 900-ական ձայն, իսկ B. ն 100-ական ձայն. մնացած 30 ընտրողական շրջաններում, ընդհակառակը, A-ն ունի 400-ական ձայն, իսկ B-ն 600-ական: Այսպէս ուրեմն՝ մաթորիտար ընտրութեան դէպքում A կուսակցութիւնը պարլամենտում կունենայ 20 ներկայացուցիչ միայն, իսկ B-ն՝ 30 ներկայացուցիչ: Ուրեմն՝ A կուսակցութեանը տրուել է $20 \times 900 = 18,000$ և $30 \times 400 = 12,000$ և ընդամենը 30,000 ձայն. իսկ B կուսակցութեանը տրուել է $20 \times 100 = 2000$ և $30 \times 600 = 18,000$ և ընդամենը 20,000 ձայն: Այսպիսով կըստացուի մի տրամաբանական անհեթեթութիւն: Փոքրամասնութիւն կազմող կուսակցութիւնը (B, 20,000 ձայնով), պարլամենտում կունենայ աւելի թուով ներկայացուցիչներ (30), քան մեծամասնութեան կուսակցութիւնը (A, 30,000 ձայնով), որ կունենայ միմիայն 20 ներկայացուցիչ:

Առաջ ենք բերում հետեւալ ցուցակը *), որ ցոյց է տալիս 1890-ի ընտրութիւնների հետևանքը Բադէնում:

Կուսակցութիւններ	Ձայների թիւը	Ներկայացուցիչների թիւը
Նացիոնալ-լիբերալ	82,269	—
Կենտրոնի կուսակ.	80,726	8
Ազատամիտներ և դեմօկրատներ	40,223	2

*) Георгъ Мейеръ, изв. право. 175.

Սոցիալ-դեմոկրատներ	29,309	1
Պահպանողական	17,836	2
«Վայրենիներ» (անկուսակ.)	8,444	1
Ընդամենը	258,804	14

Այս ցուցակից պարզ երևում է, որ երկրի ամենագորեղ կուսակցութիւնը՝ նացիոնալ-լիբերալները, որոնք ստացել են բոլոր ձայների $\frac{1}{3}$ -ը, չեն կարողացել ընտրել և ոչ մի ներկայացուցիչ. մինչ այդ կուսակցութիւնից աւելի պակաս ձայն ստացող կենտրոնը ընտրել է 8 ներկայացուցիչ: Նոյն նացիոնալ-լիբերալների կուսակցութիւնը 1897 թ. ընտրութիւնների ժամանակ ստանալով բոլոր ընտրողների կէսից պակաս ձայն (275,247-ից 121,831 ձ.) ընտրել էր ընդամենը 14 ներկայացուցիչներից 9 հոգի իր. կուսակցութեան մարդիկ:

Թէ յիշաւի մաժորիտար ընտրութիւնները չեն կարող իսկական ժողովրդական «ներկայացուցչութեան» պատկերը տալ, այդ երևում է նաև հետեւեալ փաստաւից տեղեկութիւններից *): Ֆրանսիայում 1881 թռականից մինչև 1902-ը տեղի ունեցած ընտրութիւնները տալիս են հետեւեալ պատկերը.

Թուական	Ներկայացուցիչների ստացած ձայների թիւը	Ներկայացուցիչ չուղար- կած ձայների թիւը
1881	4,776,000	5,600,000
1885	3,042,000	6,000,000
1889	4,526,000	5,800,000
1893	4,513,000	5,930,000
1898	4,906,000	5,633,000
1902	5,159,000	5,818,000

*) Государств. строй и. т. д. Կր. 303.

Այս թուերից պարզուամ է, որ բոլոր ընտրութիւնների ժամանակ էլ ձայների կէսից աւելին չէ ունեցել ներկայացուցչութիւն, իսկ 1885-ի ընտրութիւնների ժամանակ՝ մինչև իսկ բոլոր ընտրողների $\frac{2}{3}$ -ը: Իրողութիւնը ուրեմն այն է, որ երկիրը կառավարում են փոքրամասնութեան ներկայացուցիչներ:

Քանի որ մաժորիտար ընտրութիւնների միջոցով չէ կարող արտայայտուել ամբողջ, կամ համարեա ամբողջ ժողովրդի կամքը, այդ պատճառով էլ դեմոկրատիական ընտրութիւնների կողմնակիցները ջանքեր են թափել և սխառեմներ մշակել՝ ազգաբնակչութեան փոքրամասնութեան շահերը ընտրութիւնների ժամանակ փնտսած չը լինելու համար:

Երկու տեսակ միջոց է սուսջարկուել այդ նպատակին հասնելու համար— փոքրամասնութեան ներկայացուցչութիւն և պրոպորցիոնալ ընտրութիւն: Ակնյայտ է դժուար կարևորութիւնը այնպիսի երկրներում, ուր գոյութիւն ունեն մի քանի կուսակցութիւններ և կամ ուր ապրում են մի քանի ազգութիւններ: Եթէ ընդունէինք մաժորիտար ընտրութիւնների սկզբունքը, այդ դէպքում պիտի փոքրամասնութիւն կազմող կուսակցութիւնները և մանր ազգութիւններն անտես առնուէին, ինչպէս որ յիշուի այդպէս էլ լինում է: Կովկասի նման մի երկիր, ուր ապրում են շատ մանր ազգութիւններ, շահագրգռուած է փոքրամասնութեան շահերի պաշտպանութիւնը երաշխաւորող ընտրութեան ներմուծմամբ, որը իր տեղին երբեմն աւելի կարևոր նշանակութիւն ունի, քան ուղղակի կամ գաղտնի ձայնաւորութիւնը:

Պրոպորցիոնալ ընտրութեան կողմնակից են Եւրոպայում նաև մեծամասնութիւն կազմող կուսակցութիւն-

ները. նախ նրա բուն դեմոկրատիական ոգին ի նկատի ունենալով, և երկրորդ այն, որ ուրիշ սահմանափակումների (պուլերալիստեմ, անուղղակի ձայնաւութիւն, և այլն) շնորհիւ փաստում են մեծամասնութեան շահերը և պաշտպանում փոքրամասնութիւն կազմող արտոնեալների շահերը: Այդ է պատճառը, որ վերջինները մեծ մասամբ հակառակ են պրոպորցիոնալ ընտրութիւններին:

Նախ պեսնենք, թէ ինչ պէտք է հասկանալ փոքրամասնութեան ներկայացուցչութիւն ասելով, որն էլ իւր կարգին երկու եղանակով կարող է իրագործուել—անկատար վոտում (vote limité) և հաւաքական վոտում (vote cumulatif): Անկատար վոտումի էութիւնն այն է, որ այն ընտրողական շրջաններում, որտեղ պիտի ընտրուեն մի քանի ներկայացուցիչներ, ամեն մի ընտրողի իրաւունք է տրուում իր ձայնը տալու ոչ թէ բոլոր, այլ միայն մի քանի թեկնածուների (օր. 5-ից 3 հոգու): Այսպիսով էլ փոքրամասնութեանը հնարաւորութիւն է տրուում անցկացնելու իր, թէև սակաւաթիւ, թեկնածուներին:

Հաւաքական վոտումի էութիւնը հետևեալն է: Դիցուք մի ընտրական շրջանում հարկաւոր է ընտրել 10 դեպուտատ: Ամեն մի ընտրող իրաւունք ունի այնքան ձայն տալու, որքան որ դեպուտատներ պիտի ընտրուեն. յիշած դէպքում ընտրողին իրաւունք է տրուում այդ 10 ձայնն էլ տալու թէկուզ միայն մէկ թեկնածուի:

Տեսնում ենք՝ յիշած ընտրողական եղանակը խիստ միտումաւոր է և ձգտում է հարցը ոչ թէ սկզբունքով լուծելու, այլ արուեստական ճանապարհով դիւրութիւն տալու

փոքրամասնութեանը կամ յոյն եղանակով թուլացնելու մեծամասնութիւնը:

Բոլորովին ուրիշ սկզբունքային ելակէտ ունի պրոպոզիցիոնալ ռիսքեմը: Նա աշխատում է պարլամենտում համեմատական կերպով ներկայացնել տալ զեպուտատներին ընտրող կուսակցութիւնները: Պրոպոզիցիոնալ ընտրութիւնների կողմնակիցներն այն հիմնաւոր համոզմունքն ունեն իրենց ելակէտ, թէ պարլամենտական ներկայացուցիչները պէտք է արտայայտիչ հանդիսանան ընտրողների կարծիքի. ըստ այսմ էլ, ասում է Ջ. Ստ. Միլլ, ամենալաւ զեպուտատը նա կարող է լինել, որն ամենից լաւ արտայայտիչ լինել կարող է իր ընտրողների: Ոմանք յայտնում են նոյն իսկ այն կարծիքը, թէ ներկայացուցիչները իրենց ընտրողների սոսկ լիազօրներն են, հետևապէս, նրանք ըստ կարելոյն ճշգրիտ կերպով պարտաւոր են արտայայտել պարլամենտում իրենց ընտրողների կարծիքները: Միւրաբոն ասել է. «Պարլամենտի ներկայացուցիչները ժողովրդի վերաբերմամբ պիտի լինեն այն, ինչ աշխարհագրական քարտէսը՝ երկրի իսկական աշխարհագրական դիրքի վերաբերմամբ»:

Դեմոկրատիական պետութեան գաղափարը նաև պահանջում է պրոպոզիցիոնալ ընտրութեան ներմուծումը: Պէտք է աշխատել, որքան հնարաւոր է, զուտ ժողովրդապետութեան սկզբունքը որոշ չափով իրագործելի դարձնել նաև ներկայացուցչական ժողովում, ուստի և, այդ ընտրեալ ներկայացուցիչները պէտք է արտայայտիչ լինեն ժողովրդական կամքի: Պրոպոզիցիոնալ ընտրութիւններն էլ հանդիսանում են իբրև մի միջոց այն բանի, որ զանազան կուսակցութիւններ, թէկուզ սակաւաթիւ հետևողներով, հնարաւորութիւն ունենան մասնակցելու ժո-

ղովրդական ներկայացուցչութեան մէջ: Ուրեմն՝ այդպիսով պաշտպանուում են միաժամանակ և փոքրամասնութեան շահերը: Պրոպորցիոնալ ընտրութեան նշանաբանն է՝ «փոքրամասնութիւնը կշռազատուում է, մեծամասնութիւնը վճռուում»: Բացի կուսակցութիւնների ներկայացուցչութիւն լինելուց՝ պարլամենտը հանդիսանում է նաև երկրամասերի և ազգութիւնների ներկայացուցչութիւն: Ամեն մի երկրամաս, նահանգ կամ գաւառ ունի իր առանձնայատուկ, իքնուրոյն շահերը, որոնք պաշտպանութիւն պիտի գտնեն ժողովրդական ներկայացուցչութեան մէջ: Նմանապէս առանձին առանձին ազգութիւններ ունեն իրենց սեփական շահերը: Պրոպորցիոնալ ընտրութիւնները, փոքրամասնութեան շահերը պաշտպանելով, այդպիսով նաև գոհացում են տալու այդ պահանջներին:

Գործնական կեանքում ինչպէս պիտի իրականացնել պրոպորցիոնալ ընտրութեան սկզբունքը: Ասենք թէ մի ընտրողական շրջանից պարլամենտ պիտի ուղարկել 10 ներկայացուցիչ. ընտրողների թիւն է 1000: Մասորիտար ընտրութիւնների ժամանակ ընտրուած է համարուում նա, որ ստացել է կէսից աւելի ձայն, յիշած օրինակամ՝ 501 ձայն. և եթէ մի կուսակցութիւն կէսից աւելի (թէկուզ միայն 501) ձայն ունի իր կողմը, 10 հոգին էլ իր մարդիկ կընտրէ, իսկ 499-ի ընտրելիները կսևանան:

Այլ է պրոպորցիոնալ ընտրութեան սկզբունքը, որ տարբեր կուսակցութիւններ նաև փոքրամասնութիւնը կամենում է ներկայացնել: Վերցնենք նոյն օրինակը: 1000 ընտրող կայ և 10 ընտրելի: Եթէ 600 հոգի մի կուսակցութեան են պատկանում, 400 մի ուրիշ, այդ դէպքում առաջին կուսակցութիւնը, իր միջից ընտրուում է 6 հո-

գու, միւս կուսակցութիւնը՝ 4 ներկայացուցիչ: Այսպիսով, ուրեմն, կուսակցութիւնները ներկայացուցիչներ են ուղարկում իրենց համեմատական (պրոպորցիոնալ) քուի համաձայն: Այդ պատճառով էլ հէնց ընտրութեան այդ սխտեմը կոչւում է պրոպորցիոնալ:

Այսպէս էլ կարելի է անել: 1000 հոգու միջից պիտի ընտրել 10 հոգի: Ժողովի նախագահը կանչում է մէկ-մէկ ընտրողներին և դնում նախ ասենք, պահպանողականների թեկնածուների տուփերը—Ա. Բ. Գ. և այլն: Հէնց որ Ա.-ն ստանում է 100 ձայն, նա համարւում է արդէն ընտրուած. ուստի և, նոյն կուսակցութեան համախոհները, ձայնը չը կորցնելու համար, այլևս իրենց ձայնը չեն տալիս Ա.-ին, այլ Բ.-ին և այլն: Այդպիսով ուրեմն, ամեն մի ընտրելի, հէնց որ ստանում է 100 ձայն, համարւում է ընտրուած: Ուրեմն՝ եթէ 600 պահպանողական են և 400 լիբերալ, կընտրուեն 6 հոգի առաջիններից, 4 հոգի վերջիններից:

Բայց բանն այն է, որ գործնական կեանքում այդպիսի «կլոր» թուով ձայներ չեն տրւում. կարող են ձայները այսպէս բաժանւել—650 պահպանողականների կողմը, 350 լիբերալների կողմը: Աւելի է բարդւում հարցը, երբ ոչ թէ երկու, այլ 3—4—5—6 կուսակցութիւն կայ մի ընտրական շրջանում: Այդ դէպքում ձայները կարող են այսպէս բաժանւել, 335 պահպանողական, 280 լիբերալ, 185 լադիկալ, 175 սոցիալիստ, 70 ֆեդերալիստ և 35 անկուսակցական: Եւ եթէ ընտրուած պիտի համարուեն $1000:10=100$ ձայն ստացող ընտրելիները միայն, ապա ուրեմն՝ յիշած դէպքում ընտրուած պիտի համարել 3 պահպանողական, 2 լիբերալ, 1 լադիկալ և 1 սոցիալիստ: Ֆեդերալիստների և անկուսակցականների

Թեկնածուները, ստացած չը լինելով պահանջուած թուով ձայներ, չեն համարուում ընտրուած. բայց չէ որ հարկաւոր է ոչ թէ 7, այլ 10 հոդու ընտրել: Մնացած 3 ներկայացուցիչը որ կուսակցութեան մարդ պիտի լինի: Այստեղ է ահա դժուարութիւնը:

Այս դժուարութիւնը վերացնելու համար զբաղուել են շատ մարդիկ, առաջարկուել են բազմատեսակ միջոցներ: Այդ բոլորից ամենաընդունելիս բերդիացի իրաւագէտ Վիկտոր դ'Օնդիսի առաջարկութիւնն է, որի էութիւնը կայանում է հետեւեալում:

Վերցնենք վերի թուերը: Ասենք թէ 10 ներկայացուցիչ ընտրող 1000 ձայնը բաժանուում է այսպէս.

415 պահպանողականներ

284 լիբերալներ

180 ֆեդերալիստներ

121 սոցիալիստներ

Այդ բոլոր ձայներից իւրաքանչիւրը վերցնենք և բաժանենք 2-ի, 3-ի, 4-ի վրայ և այլն. կը ստանանք որ

$$415:2=207:3=138:4=103.$$

$$284:2=142:3=94 :4=71.$$

$$180:2=90 :3=60 :4=45.$$

$$121:2=60 :3=40 :4=30.$$

Ստացուած բոլոր թուերը մենք կը վերցնենք կարգով, սկսած ամենամեծից, մինչև որ լրանայ 10 դեպուտատի թիւը: Այսպիսով՝ 1-ին տեղը կը պատկանի պահպանողականներին, 2-ը լիբերալներին, 3-րդը կրկին՝ պահպանողականներին, 4-րդը ֆեդերալիստներին, 5-րդը կրկին լիբերալներին, 6-րդը կրկին պահպանողականներին, 7-րդը սոցիալիստներին, 8-րդը կրկին պահպանո-

դականներին, 9-րդը կրկին լիբերալներին, 10-րդը կրկին ֆեդերալիստներին:

Ուրեմն կը ստացուեն այսպիսի թուեր.

415 պահպանողականներ	4 ներկայացուցիչ
284 լիբերալներ	3 ներկայացուցիչ
180 ֆեդերալիստներ	2 ներկայացուցիչ
121 սոցիալիստներ	1 ներկայացուցիչ

1000 ընտրողներ 10 ներկայացուցիչ

Տեսնում ենք, պրոպորցիոնալ ընտրութիւնները այնքան էլ «անսովոր բարգութիւններ» չունեն և ոչ էլ նրանց հասկանալու համար կարևոր են «մաթեմատիքական տրակտատներ», — ինչպէս որ կարծում են այդ ընտրութիւնների հակառակորդները: Ընդհակառակը ակներև են այդ սիստեմի առաւելութիւնները: Բացի այն, որ այդպիսով ամեն մի կուսակցութիւն համեմատական չափով հնարաւորութիւն է ստանում ներկայացուցիչներ ունենալու այդ սիստեմը տալիս է և հետևեալ արդիւնքները.

1. Կուսակցական կազմերի մէջ եղած փոփոխութիւնները թույլանում են: Մաթորիտար ընտրութիւնների ժամանակ շատ անդամ սակաւաթիւ ձայների շնորհիւ յանկարծ կարող է մի կուսակցութիւն մի քանի ներկայացուցիչ աւելի կամ պակաս ուղարկել. այս դէպքում յայտնի են արդէն մի կուսակցութեան ձայների թիւը, և նա արդէն այդ ձայների համեմատական չափով միայն ներկայացուցիչ ունենալ կարող է, ոչ աւելի և ոչ էլ պակաս:

2. Պարզ է նաև վերոյիշեալից, որ պրոպորցիոնալ ընտրութիւնները մեղմացնում են կուսակցութիւնների պայքարը ընտրութիւնների ժամանակ:

3. Վերացւում են շատ անգամ իրար հակառակորդ համարող կուսակցութիւնների մէջ կայացող համաձայնութիւնները՝ ընտրութիւնների ժամանակ:

4. Վերանում են նաև այն դժուարութիւնները, որոնք կապուած են ընտրողական շրջանների հետ: Ամենալաւն այն կը լինէր, ի հարկէ, եթէ ամբողջ երկիրը համարուէր մէկ ընտրողական շրջան:

Շուէյցարիայում, Բելգիայում և ուրիշ երկրներում արդէն ընդունուած է պրոպորցիոնալ ընտրութիւնների սխեման, որն և տալիս է յաջող հետևանքներ:

Ուրեմն՝ դեմոկրատիզմի կողմնակիցները պիտի պահանջեն նաև՝ պրոպորցիոնալ ընտրութիւններ:

ԱՄԵՐԻԿԱՆԱԿԱՆ

V. ՈՒՂՂԱԿԻ ԵՒ ԳԱՂՏՆԻ ԶԱՅՆՏԻՈՒԹԻՒՆ

Դեմոկրատիական ընտրութիւնները բացի ընդհանուր, հաւասար և պրոպորցիոնալ լինելուց պիտի լինեն անպատճառ նաև ուղղակի և գաղտնի:

Մենք երբէք աչքաթող չպիտի անենք մի հանգամանք — իսկական ժողովրդապետութեան սկզբունքը: Եթէ սոսկաւ է իրագործել անմիջական ժողովրդապետութիւնը, ապա ուրեմն ներկայացուցչական սխեման այնպիսի պայմանների մէջ պիտի դնել, որ ներկայացուցիչները յիշաւի հանդիսանան ժողովրդական կամքի արտայայտիչներ:

Այս տեսակէտից նայելով ընտրութիւնների վրայ, մենք անպատճառ պիտի պահանջենք, որ նրանք լինեն ուղղակի: Այս ասելով մենք հասկանում ենք ձայնտուութեան այն եղանակը, երբ ընտրողները իրենց քուէն անմիջապէս, ուղղակի տալիս են նրան, ում նրանք ցանկանում են ընտրուած տեսնել: Ժողովուրդը ինքը ան-

միջապէս ընտրում է իւր ներկայացուցիչներին:

Սակայն այդպէս չէ լինում միշտ: Յաճախ ընտրութիւնները լինում են անուղղակի ձայնաւութեամբ, այսինքն ընտրող ազգաբնակութիւնը իւր միջից ընտրում է որոշ թուով լիազօրներ (выборщики) որոնք արդէն, իրենց կողմից, ընտրում են ներկայացուցիչ. այս դէպքում ուրեմն ընտրութիւնները կատարւում են երկաստիման կարգով:

Բայց պատահում է, որ ընտրութիւնները լինում են ոչ թէ երկաստիճան, այլ եռաստիճան, նոյն իսկ քառաստիճան, մի խօսքով՝ բազմաստիման կարգով, այսինքն՝ ընտրող ազգաբնակութիւնը ընտրում է պատուիրակներ, սրանք էլ իրենց կողմից ընտրում են լիազօրներ, և այլն, որոնք և իրենց կողմից ընտրում են ներկայացուցիչ:

Միանգամայն ակներև են ուղղակի ձայնաւութեան առաւելութիւնները դեմսկրատիզմի տեսակէտից: Երբ ժողովուրդը անմիջապէս ընտրում է իւր դեպուտատին, այդ դէպքում պահպանւում է սերտ կապ այդ երկուսի մէջ: Ժողովուրդը գիտէ, թէ ով է իւր ներկայացուցիչը՝ վերջինս էլ գիտէ, թէ ովքեր են իւր ընտրողները: Սրանք հնարաւորութիւն ունեն միշտ հետեւելու իրենց ընտրեալի գործունէութեան, քննադատաբար վերաբերուելու նրան. սրանք կտեսնեն, թէ իրենց ներկայացուցիչը յիրաւի՞ արտայայտիչ է իրենց՝ ընտրողների քաղաքական-սոցիալական հայեացքների. չբազիրը ամենալաւ սուբհանդակն է այդ բանի համար:

Պարլամենտական նստաշրջանը վերջնալուց յետոյ դեպուտատը գնում է իւր ընտրական շրջանը, խօսում, խորհրդակցում է իւր ընտրողների հետ, ստանում է նրանցից որոշ մանդատներ. այդպիսով՝ ստեղծւում և պահւում

է սերտ կապ ընտրողների և ընտրուողի մէջ վերջինս հանդիսանում է է առաջինների կալքի արտայայտիչ:

Ուղղակի ընտրութիւնները կենդանի հետաքրքրութիւն են զարթեցնում հասարակութեան մէջ: Ստատիստիկան ցոյց է տալիս, որ ուղղակի ընտրութիւններին կրկին անգամ աւելի մարդիկ են մասնակցում, քան անուղղակի ընտրութիւններին:

Եթէ ներկայացուցիչը չարդարացնէ ընտրողների յօյսը, ապա ուրեմն վերջինները հնարաւորութիւն ունեն հետեւեալ ընտրութիւնների ժամանակ չդնել նրա թեկնածութիւնը:

Միւս կողմից ակներե են անուղղակի ընտրութիւնների թերութիւնները, նրանց հակաժողովրդական տենդենցիան:

Նրկաստիճան կամ ընդհանրապէս անուղղակի ընտրութիւնների ժամանակ լիազօրները կոմպրոմիսս առնելով յանկարծ ներկայացուցիչ կարող են ընտրել բոլորովին ուրիշ հայեացքների տէր մարդու, քան ժողովուրդը. այդպիսի ճանապարհով ընտրածը արտայայտիչ կլինէր մի խումբ մարդկանց, և ոչ բոլոր ընտրողների կամքի:

Անուղղակի ընտրութիւնները ամենից շատ վնասում են աշխատաւոր դասակարգերին: Մի դիւղացու կամ բանուորի համար ծանր բան է լիազօր ընտրուել, տասնեակ վերստեր ճանապարհ կտրել, ծախսեր անել՝ դեպուտատ ընտրելու համար, այն ինչ այդ բանը դիւրին է բուրժուաների համար: Բացի դրանից՝ ուղղակի ընտրութիւնների ժամանակ գծուար կարող են պատահել խարդախութիւններ և ճնշում, քան անուղղակի ընտրութիւններին: Հազարաւոր ընտրողների դժուար է

կաշառել, իսկ սակաւաթիւ լիազօրներէց մէկին կամ մի քանիսին՝ ոչ դժուար:

Կառավարութիւնը հեշտութեամբ կարող է ճնշում գործ դնել սակաւաթիւ լիազօրներէ վրայ և իւր ուզած մարդկանց ընտրել տալ, իսկ ուղղակի ընտրութիւններէ ժամանակ համեմատաբար շատ քիչ երկիւղ կարող է լինել այդ նկատմամբ:

Անուղղակի ձայնատուութեամբ ընտրուածը կլինի իսկապէս ոչ թէ ընտրողներէ, ժողովրդի, այլ լիազօրների ներայացուցիչ:

Ուղղակի ձայնատուութիւնը ընդունուած է Անգլիայում, Ֆրանսիայում, Գերմանիայում (ըայխստագի ընտրութիւններին) և ուրիշ դեմոկրատական երկրներում:

Ինչպէս որ մենք պահանջում ենք ուղղակի ձայնատուութիւն, այնպէս էլ անհրաժեշտ ենք համարում գաղտնի ձայնատուութիւնը: Ըստ երևոյթին ոչ մի փաստ չէր լինի, նոյնիսկ շատ լաւ կլինէր, եթէ ընտրողները բացարձակ կերպով յայտնէին, թէ ում են նրանք ձայն տալիս, թէ ով է նրանց ընտրելին: Բայց քուէարկութեան կողմնակիցները ասում են, թէ ով քաղաքացիական արիութիւն ունի, ով արժանապէս գնահատել գիտէ իւր իրաւունքները, նա պարտաւոր է նաև առանց քաշուելու կամ վախենալու տալ իւր քուէն ցանկացած մարդուն:

Սակայն այդ բոլոր խօսքերը իրականութեան հետ առնչութիւն չունեն: Մենք գործ պիտի ունենանք ոչ թէ արստրակտ գաղափարների հետ, այլ գործնական կեանքի հետ: Իսկ ի՞նչ է սովորեցնում մեզ գործնական կեանքը: Ահա թէ ինչ:

Ասենք թէ մի ընտրողական շրջանում պէտք է ըն-

տրել մի դեպուտատ: Հաւաքուում են բոլոր ընտրողները՝ նրանց մէջ կան թէ բազմաթիւ բանուորներ և թէ նրանց կառավարիչները և տէրերը, թէ ստորադրեալներ և թէ ստորադրողներ. հսկում են նաև կառավարութեան մարդիկ: Ի՞նչ դուրս կգայ բաց քուէարկութեան դէպքում: Այն, որ հազարաւոր բանուորներ, հացի խնդրից դրդուած, ստիպուած կլինեն ձայն տալ այնպիսի մարդու, որը ոչ թէ բանուորների, այլ գործատիրոջ շահերը պիտի պաշտպանէ պարլամենտում. հէնց ինքը տէրը կզնլի իւր թեկնածութիւնը. վայր եկել տարել է այն բանուորին, որը կհամարձակուի «տիրոջ» ձայն չտալ, նրա կամքին հակառակ երթալ՝ հեշտութեամբ նա կարող է կորցնել իւր հացի կտորը՝ նոյննաև միւս ստորադրեալների վերաբերմամբ կարելի է ասել: Իսկ ո՞ր գլխաւորն է, բաց քուէարկութեան ժամանակ արթուն կերպով հսկում են կառավարութեան գործակալները: Մի՞թէ քչերը կլինեն, որ կառավարութիւնից վախենալով ձայն կտան նրա ուղած մարդուն:

Ո՞ւմ յայտնի չէ այն, երբ գիւղի տանուտէր են ընտրոււմ, հարստհարուած գիւղացին ձայն է տալիս էլի իրեն կեղեքող վաշխառուին, բռնակալ իշխանաւորներին: Ինչո՞ւ. ոչ միայն նրա համար, որ տգէտ է, այլ նաև նրան համար, որ գիւղացին վախենում է նրանց վրիժառութիւնից:

Ուրեմն՝ այնպիսի մի կարևոր գործ, ինչպիսին հանդիսանում են ընտրութիւնները, չպիտի զոհ բերել ինչ որ սին «քաղաքացիական արիութեան» որից ոչ մի դրական շահ չունի աշխատաւոր ժողովուրդը: Մի՞թէ կեղծաւորութիւն չեն անում բաց քուէարկութեան պաշտպանները: Մի՞թէ նրանք ամեն ժամանակ և ամեն տեղ քաղաքացիական արիութիւն են ցոյց տալիս, ճշմարտու-

Թիւն խօսում առանց խաբելու: Ո՛չ, ուրիշ պատճառ ունին նրանք. իրենց դասակարգային-բուրժուական շահերը պաշտպանելու միջոցներից մէկն է բաց քուէարկութիւնը: Ահա թէ որտեղ է գաղտնիքը:

Այդ բաներից ազատուելու համար՝ աշխատաւոր ժողովրդի շահը պահանջում է, որ քուէարկութիւնը լինի գաղտնի: Իւրաքանչիւր ընտրող իւր խղճի ձայնին լսելով կրնարէ նրան, ում համարում է ամենից արժանաւոր: Այս է պատճառը, որ գաղտնի քուէարկութիւն է ընդունուած եւրոպական համարեա բոլոր ազատ երկրներում: Բաց քուէարկութիւնը հնութեան մնացորդ է և վերացնելու արժանի:

Ձանաղան կերպ կարելի է կատարել գաղտնի քուէարկութիւնը: Անգլիայում այսպէս են անում՝ ընտրողական թերթերի վրայ նշանակուած են լինում բոլոր կանգիդատների անունները. իւրաքանչիւր ոք իւր ցանկացած մարդու անուան կողքին խաչ է դնում և յանձնում ընտրողական յանձնաժողովին: Ուրիշ երկիրներում ընտրական թերթերի վրայ ոչ մի անուն էլ չի լինում գրած, թողնւում է ընտրողներին գրել ուզած անունը և թերթը յանձնաժողովին աւել: Գերմանիայում ամեն մի կուսակցութիւն տպում է իւր առանձին բիւլետենները և ձայն տալիս ցանկացած մարդուն, այդ բիւլետեններն էլ հաւաքում է յանձնաժողովը և ապա համարում: Ուրպէսզի անգրագէտներին էլ յարմարութիւն տրուի, կուսակցութիւնների բիւլետենները առանձին-առանձին գոյներ ունեն. օրինակ՝ լիբերալներինը դեղին է, սոցիալ-լիստներինը՝ կարմիր, և այլն: Անգրագէտ մարդն էլ արդէն հեշտութեամբ ջոկել կարող է իւր ընտրեալների ցանկը:

Այս է ամենայարմար ձևը գաղտնի ընտրութեան ժամանակ: Միքանի տեղերում ընդունուած է նաև այն սիստեմը, որ իւրաքանչիւր թեկնածու ունենում է իւր տուփը. ընտրողները մօտենում են տուփերին և ցանկացած թեկնածուի տուփը գցում են սպիտակ քուէ, իսկ չցանկացածին սև քուէ:

Գաղտնի քուէարկութիւնը աւելի կատարեալ անելու համար ընտրուած կարգ է նաև հետևեալը: Ընտրութեան վայրում լինում է մի յատուկ սենեակ, ուր մտնում է իւրաքանչիւր մի ընտրող և այնտեղ, ուր ոչ ոք նրան դիտել չէ կարող, յատուկ պատրաստուած ծրարի մէջ է դնում իւր ուզած բիւլետենը: Այնտեղից դուրս գալով ծրարը տալիս է յանձնաժողովին: Ոչ ոք այդպիսով չէ կարող հմանալ, թէ այս կամ այն ընտրողը ում է ձայն տուել:

Տեսնում ենք ուրեմն, որ հարկաւոր է նաև պահանջել ուղղակի եւ գաղտնի ձայնւութիւն:

* * *

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

I. Ժողովրդապետութիւն

Եր. 3—10, ժողովրդապետութեան էութիւնը:—Անմիջական և ներկայացուցչական ժողովրդապետութիւն:—Ռեֆերենդում և ինիցիատիւ:—Ընտրողական իրաւունք:

II. Նախընտրական պայմաններ

Պաշտօն, մամուլի և ժողովումներ իւր. 10—19 ազատութիւն:—Անձի և բնակարանի արձեւումներ իւրութիւն,—կուսակցութիւններ: Ընտրողական շրջաններ և ընտրութիւնների կարգաւորումը:

III. Ընդհանուր ընտրական իրաւունք

Եր. 19—43 Ընդհանուր ընտրողական իրաւունքի էութիւնը:—Սահմանափակումներ:—Դասային ներկայացուցչութիւն կարողութեան և կրթութեան ցենզ:—Բնակավայր:—Հասարակական միջոցներից օգտուողներ:—Զինուորականներ և չինովնիկներ:Այլացեղ և այլակրօն ընտրողներ:—Գանայք:—Ընտրողների տարիքը:—Անհատականներ, հոգեկան հիւանդներ, յանցագործներ և օտարաշնչատակներ:

IV. Հաւասար եւ պրոպորցիոնալ ընտրութիւններ

Եր. 44—65 Հաւասար ընտրողական իրաւունքի էութիւնը:—Պլուրալիստեմ:—Սրա պաշտպանները:—Պլուրալիստեմի անհեթեթութիւնը:—Անգլիա, Բելգիա, Աւստրիա, Պրուսիա:—Ընտրողական աշխարհագրութիւն:—Գերմանիա:—Մաժորիտար ընտրութիւններ:—Փոքրամասնութեան իրաւունքի խախտումը:—Օրինակներ:—Մաժորիտար ընտրութիւնները չեն կարող ժողովրդական ներկայացուցչութեան պատկերը տալ:—Փոքրամասնութեան ներկայացուցչութիւն:—Պրոպորցիոնալ ընտրութիւններ և նրանց էութիւնը: Վ. դ՝ Օնդտի սխտեմը: Պրոպա ընտրողական առաւելութիւնները:

V. Ուղղակի եւ գաղտնի ձայնւերթիւն եր. 65

Ուղղակի ձայնատութեան էութիւնը:—Ունուղղակի ընտրութիւնների էութիւնը:—Նրկաստիճան և բազմաստիճան ընտրութիւններ: Ուղղակի ընտրութիւնների առաւելութիւնները և անուղղակի ընտրութիւնների պակասութիւնները:—Գաղտնի ձայնատութիւն և նրա առաւելութիւնները և բաց քուէարկութեան թերութիւնները:—Վերջաբան:

32

34

94

Լ ո յ ա ե ն ի ս ե ս ե լ

1. Բախ.—Հարուստներ և աղքատներ II տպագ. 15 կող-
2. Պեշխոնով.—Հաց, լոյս և աղատութիւն . 12 »
3. Փէղորովիչ.—Ինչպէս են ժողովուրդ և ծախս-
ւում ժողովրդական փողերը . . . 5 »
4. Կարմելիւի.—Նոր լեռան քարոզը . . . 2 »
5. Չերնով.—Գիւղացին և բանուորը . . . 15 »
6. Պերներտտորֆեր.—Ազգային հարցը և սօցիալ-
դեմոկրատիան . . . 5 »
7. Պրամնյուլինի.—Գիւղացիներին . . . 5 »
8. Ե. Թոմիչեան.—Արհեստակց. միութիւններ 15 »
9. Նովոտորժսկի.—Ի՞նչ է իրաւական պետութ. 15 »
10. Ն. Կարանով.—Հողային հարցը Նոր Զե-
լանդիայում . . . 2 »
11. Ժան Ժորէս.—Քուրժուական սեփականութիւն
և նրա տպագր. զրաւումը . . . 5 »
12. Ա. Արեղեան.—Գեմակրատ. բնաբութիւններ 12 »
13. Կարլ Կաուտսկի.— Ազգութիւնների հարցը
Ռուսաստանում: , . . . 3 »
14. Ա. Անարոնեան (Ղարիբ).—Աղատութեան ճա-
նապարհին: . . . 80 »

Տպագրուած են եւ շուտով լոյս կհանեն

1. Ալֆոնս Դրենան.—Ժողովրդական օրէնագրու-
թիւնը Զիյցերիայում:
2. Փ. [անթիւ] Սահմանադրութեան էութեան
ժառանգ:
3. Դիկչտեյն.—Ով ինչով է ապրում:

Պատրաստուած են տպագրութեան համար մի շարք ուրիշ
գրքեր:

Յանկացողները գիմեն «Յառաջ»-ի խմբագրատուն
Ֆրէյլինսկայա № 6.

400.

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

UNIVERSITY OF MICHIGAN

3 9015 04147 4092

